

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2016

Eva Staňková

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Bible a misály
ze sbírky starých tisků Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou
Bakalářská práce

Autor: Eva Staňková
Studijní program: B 7105 Historické vědy
Studijní obor: Archivnictví – historie
Vedoucí práce: Mgr. Martina Bolom Kotari, Ph.D.

Hradec Králové 2016

Zadání bakalářské práce

Autor: Eva Staňková

Studium: F11192

Studijní program: B7105 Historické vědy

Studijní obor: Archivnictví - historie

Název bakalářské práce: Bible a misály ze sbírky starých tisků Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou

Název bakalářské práce AJ: Bibles and Missals from the Collection of Old Prints of the Regional Museum in Zdar nad Sazavou

Anotace:

Stručný obsah: zpracování katalogu na základě nejnovějších zásad a postupů, kodikologický rozbor vybraných biblí a misálů, zasazení tisků do dobového kontextu a jejich zhodnocení z hlediska historického i současného významu
Metody zpracování: analýza, deskripce, komparace
Literatura nebo archivní fondy: Lifka L.: Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáru nad Sázavou, Bohatcová M.: Česká kniha v proměnách staletí, Kašparová J.: Katalogizace starých tisků, Tobolka Zd.: Kniha (její vznik, vývoj a rozbor), Horák Fr.: Česká kniha v minulosti a její výzdoba, Horák Fr.: O popisu starých tisků, Voit P.: Encyklopedie knihy, Kyas Vl.: Česká bible v dějinách národního písemnictví

Garantující pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Martina Bolom Kotari, Ph.D.

Oponent: PhDr. Zdeněk Zahradník

Datum zadání závěrečné práce: 20.3.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala (pod vedením školitele) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 15. 7. 2016

.....

Poděkování

Mé poděkování patří vedoucí práce Mgr. Martině Bolom Kotari, Ph.D. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala.

Anotace

STAŇKOVÁ, EVA. *Bible a misály ze sbírky starých tisků Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, 2016. Bakalářská práce.

Tato bakalářská práce se v první části zabývá přínosem knihtisku pro knižní kulturu 15. století a následným vývojem knihy v období od 16. století do konce 18. století, které je označováno jako období starých tisků. Je zde popsána podoba starých tisků, typografická a ornamentální výzdoba, typy písma a vysvětleny další specifické prvky. Práce se zmiňuje také o významu starých tisků pro současnost.

Další část seznamuje se sbírkou starých tisků Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou. Následuje katalog biblí a misálů ze sbírky starých tisků. Každý tisk je popsán dle pravidel jmenné katalogizace starých tisků. Závěrečná část je zaměřena na podrobný popis tří vybraných starých tisků, které reprezentují jednotlivé etapy 300letého vývoje starých tisků.

Klíčová slova: bible, katalogizace, knihtisk, misál, starý tisk

Annotation

STANKOVA, EVA. *Bibles and Missals from the Collection of Old Prints of the Regional Museum in Zdar nad Sazavou*. Hradec Kralove: Faculty of Arts, 2016. Bachelor Degree Thesis.

This Bachelor Degree Thesis deals in the first part with the contribution of the printing press for the book culture of the 15th century and the following development of a book in the period since the 16th until the end of the 18th century, the period that is denoted as the old prints period. The specificities of old prints are described here, typographic and ornamental design, print types; and explained other special elements. The thesis also mentions the impact of old prints on the present time.

Another part introduces the collection of old prints of the Regional museum in Zdar nad Sazavou and its collection of old prints. A catalog of bibles and missals from the collection of the old prints follows. Each old print in the catalog is described according to the named cataloging of old prints. The final part is centered on the detailed description of three chosen old prints, each representing one particular part of the 300-year epoch of the development of old prints.

Keywords: bible, cataloging, printing press, missal, old print

OBSAH

Prohlášení

Úvod	10
1. Knihtisk a staré tisky	14
1.1 Středověká rukopisná kniha a význam vynálezu knihtisku	14
1.2 Staré tisky	17
1.2.1 Časové vymezení	17
1.2.2 Tiskaři a tiskárny	18
1.2.3 Písmo starých tisků	19
1.2.4 Typografie a výzdoba	20
1.2.5 Vazba	23
1.2.6 Staré tisky a současné uchování	24
2. Regionální muzeum ve Žďáru nad Sázavou	25
2.1 Historický vývoj	25
2.2 Knihovna regionálního muzea	26
2.2.1 Knihovny cisterciáckého kláštera	26
2.2.2 Čtenářsko-pěvecký spolek Svatopluk	27
2.2.3 Příspěvky jednotlivců	27
2.2.4 Sběrka starých tisků	28
3. Katalog biblí a misálů	29
3.1 Stanovení katalogizačních pravidel	29
3.2 Katalog	31
4. Podrobný popis vybraných tisků	51
4.1 Bible	51
4.1.1 Tisk 1 – Bible (Norimberk, 1583), Sign.: ST 623	53
4.2 Misály	60
4.2.1 Tisk 2 – Misál (Antverpy, 1682), Sign.: ST 625	61
4.2.2 Tisk 3 – Misál (Brno, 1712), Sign.: ST 626	67

Závěr	72
Seznam použité literatury	74
Seznam obrazových příloh	77
Obrazové přílohy	78

Úvod

Při výběru tématu své práce jsem usilovala o takové, které by úzce souviselo s dějinami knižní kultury ve Žďáru nad Sázavou. Počátky této bohaté tradice jsou spjaty s cisterciáckým klášterem Žďár, jehož založení spadá do poloviny 13. století. V současné době jsou jejími nositeli a pokračovateli Muzeum knihy ve Žďáru nad Sázavou,¹ Knihovna J. M. Sychry a Regionální muzeum ve Žďáru nad Sázavou.

A právě náhodná návštěva Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou, při které jsem byla zdejšími pracovníky upozorněna na sbírku starých tisků, mě přivedla k tomuto tématu. První letmé nahlédnutí do impozantních svazků a zjištění, že sbírka se dosud nedočkala podrobného zpracování, podnítila můj úmysl ujmout se právě tohoto úkolu.

Z prvotního nadšení a poněkud ambiciózního plánu zpracovat celou sbírku čítající na stovky svazků, jsem nakonec dospěla k rozhodnutí vymezit svůj zájem tematicky a zaměřit se pouze na dvě kategorie – bible a misály. Právě tento výběr se již v první fázi zpracování jevil jako nejvhodnější tím, že svou provenienční a chronologickou různorodostí jednotlivých tisků nabízí možnost učinit řadu srovnání.

Práci jsem rozdělila do pěti samostatných kapitol. V první kapitole jsem se v úvodu soustředila na objasnění přínosu knihtisku, v další části pak na časové vymezení a obecnou charakteristiku starých tisků.

Obsahem druhé kapitoly je historický vývoj Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou, se zaměřením na nejcennější část z jeho muzejních sbírek – sbírku starých tisků. V jednotlivých podkapitolách se pokouším nastínit, jak byla sbírka utvářena.

Praktickou část této práce představují kapitoly třetí a čtvrtá. Třetí kapitolu tvoří samotný katalog biblí a misálů. S pomocí inventárního soupisu starých tisků byly vybrány jednotlivé bible a misály. Z nich byly poté vyloučeny bible a misály, jejichž datum vydání odkazuje na období po roce 1800. Zůstalo 10 biblí a 3 misály.

¹ Muzeum knihy ve Žďáru nad Sázavou bylo v průběhu psaní této práce po 57 letech své existence dne 31. 10. 2014 uzavřeno.

Těchto 13 tisků tvoří obsah katalogu. Jednotlivé katalogové záznamy jsou uspořádány podle platné signatury. Forma katalogových záznamů se řídí katalogizačními pravidly. Ta byla vypracována na základě metodických pokynů pro popis starých tisků uvedených v příručce *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*² autorů F. Horáka, B. Wižd'álkové a E. Urbánkové.

Čtvrtá kapitola se věnuje podrobným popisům tří vybraných tisků, z nichž každý představuje jednu z etap 300letého období starých tisků: bible z 16. století, misál ze 17. století a další misál z 18. století. Cílem je rozvést katalogizační záznam v detailnější popis specifických prvků s přihlédnutím na dobu a místo, ve které tisk vznikl. Nezůstává opominuta ani snaha identifikovat tvůrce a původce těchto tisků.

Závěrečná kapitola této práce nabízí shrnutí a zhodnocení dosavadní práce a vytyčení možných úkolů a cílů pro další etapy badatelské činnosti v této oblasti. Bakalářská práce je doplněna o obrazové přílohy. Vybrané ukázky dokumentují vysokou uměleckou úroveň starých tisků a poukazují na některé charakteristické prvky tiskařského umění tohoto období.

Pro vypracování prvních dvou kapitol bylo nezbytné načerpat řadu informací z odborné literatury, abych je poté prakticky uplatnila ve třetí a čtvrté kapitole. Pro získání obecnějšího přehledu o vývoji knižní kultury posloužily publikace P. Kneidla *Z historie evropské knihy*³ a M. Bohatcové *Česká kniha v proměnách staletí*.⁴ Podrobnější kapitoly týkající se období starých tisků jsem dále nacházela ve starších vydáních prací Z. Tobolky *Kniha, její vznik, vývoj a rozbor*⁵ a F. Horáka *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*.⁶ Zásadním zdrojem informací se však stala rozsáhlá *Encyklopedie knihy*⁷ P. Voita, která napomohla zorientovat se v odborné terminologii

² Horák, F. – Wižd'álková, B. – Urbánková, E.: *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*. Praha 1971.

³ Kneidl, P.: *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Praha 1989.

⁴ Bohatcová, M.: *Kniha v proměnách staletí*. Praha 1990.

⁵ Tobolka, Z.: *Kniha, její vznik, vývoj a rozbor*. Praha 1949.

⁶ Horák, F.: *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*., Praha 1948.

⁷ Voit, P.: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*. Praha 2006.

výroby a výzdoby knihy. V několika případech přispěla k rozluštění autorů popisovaných starých tisků.

O vývoji knižní kultury ve Žďáru nad Sázavou jsem získala potřebný přehled z prací B. Lifky *Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou*⁸ a A. Plichty *Kláster na hranicích*,⁹ který čtenáře poutavě seznamuje dějinami žďárského cisterciáckého kláštera.

Nabídka manuálů, které by poskytovaly metodiku pro katalogizační práce v oblasti historických fondů, je v českém prostředí bohužel značně omezená. Při stanovení katalogizačních pravidel jsem proto vycházela zejména z pokynů *Pravidel jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů* kolektivu autorů F. Horáka, B. Wyžďálkové a E. Urbánkové. Dalším vodítkem pro vytváření katalogizačních záznamů se stala publikace P. Brodského *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*,¹⁰ drobnější spisek F. Horáka *O popisu starých tisků*,¹¹ rovněž katalogizační záznamy online katalogů Moravské zemské knihovny,¹² Národní knihovny ČR Praha,¹³ digitální knihovny Manuscriptorium¹⁴ a *Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*.¹⁵ Ze zahraničních databází jsem využila digitální knihovny Die Bayerische Staatsbibliothek.¹⁶

Podrobný popis tří vybraných starých tisků si dále vyžádal hlubší znalosti křesťanské ikonografie. Za velmi přínosné bych v tomto ohledu uvedla slovníky H. Rulíška *Postavy, atributy, symboly*,¹⁷ J. Royta *Slovník biblické ikonografie*¹⁸ a A. Novotného

⁸ Lifka, B.: *Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou*. Brno 1964.

⁹ Plichta, A.: *Kláster na hranicích. Kulturně historický obraz cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou*. Kostelní Vydří 1995.

¹⁰ Brodský, P.: *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*. Praha 2000.

¹¹ Horák, F.: *O popisu starých tisků*. Praha 1947.

¹² Moravská zemská knihovna v Brně [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z: <http://www.mzk.cz/katalogy-databaze>.

¹³ Národní knihovna České republiky [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z: <http://www.nkp.cz/katalogy-a-db>.

¹⁴ Manuscriptorium (Digital Library of Written Cultural Heritage) [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com>.

¹⁵ Knihopis Digital Database [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z: <http://db.knihopis.org>.

¹⁶ BSB Bayerische Staatsbibliothek [online], [cit. 2016-04-24], Dostupné z: <http://www.digitale-sammlungen.de>.

¹⁷ Rulíšek, H.: *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. Hluboká nad Vltavou 2005.

¹⁸ Royt, J.: *Slovník biblické ikonografie*. Praha 2006.

*Biblický slovník.*¹⁹ Náměty bohatého obrazového doprovodu popisovaných starých tisků jsou určovány s pomocí *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona.*²⁰

¹⁹ Novotný, A.: *Biblický slovník*. Praha 1992.

²⁰ *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Český ekumenický překlad. Praha 1985.

1. Knihtisk a staré tisky

Kniha, tak jak ji známe dnes, prošla složitým vývojem od svých počátků ve formě papyrového (později pergamenového) svitku ve starověku, ke středověké kodexové knize rukopisné, až ke knize tištěné v raném novověku do dnešní doby. Během tohoto dlouhého vývoje se proměňovala nejen podoba, ale také funkce knihy a vztah čtenáře k ní.

1.1 Středověká rukopisná kniha a význam vynálezu knihtisku

V historii středověké rukopisné knihy sehrála zásadní úlohu církev, která pro výkon své bohoslužebné činnosti nezbytně potřebovala celou řadu liturgických knih. Ty byly pořizovány v převážné míře v klášterních nebo kapitulních skriptoriích. Zde byli soustředěni písaři ovládající v této době dosti vzácnou znalost – umění číst a psát.

Písmu byla připisována téměř magická moc. O tom svědčí slogan zakladatele jihoitalského kláštera Vivarium, mnicha Cassiodora (c. 490 – c. 583), který vybízel k opisovačské činnosti v kláštorech slovy: „kolik mnich napíše liter, tolik ran dostane ďábel“.²¹ Dalším dokladem hlubokého obdivu ke knihám a jejich tvůrcům je pověst provázející vznik jedné z největších knih světa Codex gigas. Pouze napsání rozsáhlého kodexu během jediné noci dokázalo odčinit nejtěžší hřích a zachránit odsouzeného mnicha před krutým trestem smrti.²²

Tato mimořádná úcta ke knihám vycházela mimo jiné i z vědomí nesmírné námahy, obtížnosti a nákladnosti s jakou v tehdejší době knihy vznikaly. V procesu opisování, kdy každé jednotlivé písmenko bylo výsledkem několika pečlivých tahů, práce postupovala tak pomalu, že výsledkem celodenní námahy mohla být jen jediná strana textu.²³ Citát, tentokrát z vizigótského slovníku z 8. století, dokonale vyjadřuje frustraci jednoho takového opisovače „... ten, kdo neumí psát, si nedokáže představit, jak nesmírná práce to je... jen tři prsty píší, ale trpí celé tělo“.²⁴

²¹ Hlaváček, I.: *Úvod do latinské kodikologie*. Praha 1994, s. 54.

²² Bártl, S. – Kostecký, J.: *Ďáblova bible*. Praha 1993, s. 10-13.

²³ *Knihy v proměnách staletí*, s. 26.

²⁴ Fingernagel, A. – Gastgeber, Ch.: *Nejkrásnější bible středověku*. Praha 2009, s. 6.

V průběhu 12. a 13. století přestává být opisování knih omezeno jen na prostředí klášterních cel a skriptorií a nachází svou cestu také do městského prostředí. Důsledkem je nejen zvýšená poptávka po knihách, ale také rostoucí úsilí řady podnikavých osob najít způsob, jak zrychlit a zefektivnit jejich výrobu.

Značný pokrok z tohoto hlediska představují blokové knihy, které vznikaly tiskem z dřevěných desek. První se objevují ve dvacátých a třicátých letech 15. století, ale svého největšího rozšíření dosahují v období 1460 – 1480.²⁵ Tento způsob sice již značně zrychlil výrobu knih, často však na úkor kvality. Písmena vyřezaná do dřevěné desky se opakovaným tlakem lisu opotřebovávala nebo rozštípla, a na papír se pak nedostatečně otiskla.

Skutečně převratný způsob produkce knih se zrodil kolem roku 1440 a je připisován Johannu Gutenbergovi z města Mohuče. Přínos nového vynálezu si jako první uvědomovali zejména němečtí a italští humanisté, toužící uvést díla klasické antické literatury do širšího povědomí. Italský humanista a arcibiskup ze Siponta Niccolò Perotti (1429 – 1480) tak v knihtisku spatřoval příslib nové éry, ve které „si nebude musit ani chudý a nemajetný odřící sotva ještě nějaké dílo“.²⁶ Avšak Perottiho výzva papeži v roce 1471, která je považována za první požadavek pro zavedení cenzury,²⁷ je jakoby předzvěstí mnohem výbušnějšího potenciálu Gutenbergova vynálezu.

Victor Hugo, který ve svém románu *Chrám matky Boží v Paříži*²⁸ věnuje knihtisku celou jednu kapitolu,²⁹ jej prohlašuje za „za matku všech revolucí“.³⁰ Touto poznámkou Hugo míří především na reformační hnutí 16. století, které by bez podpory knihtisku zřejmě skončilo zapomenuto jako jedna z mnoha herezí. Dokonce sám duchovní otec německé reformace Martin Luther označil knihtisk za „donum

²⁵ *Knihy, její vznik, vývoj a rozbor*, s. 57.

²⁶ *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, s. 58.

²⁷ Norman, J. & co., Inc. *Niccolò Perotti Makes the First Call for Press Censorship (1471)*. In: Jeremy Norman's History of Information [online], [cit. 2015-06-23], Dostupné z: <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=2928>.

²⁸ Hugo, V.: *Chrám Matky boží v Paříži*. Ostrava 1994.

²⁹ Kapitola *Toto zabije ono*.

³⁰ *Chrám Matky boží v Paříži*, s. 182.

Dei“ (dar Boží),³¹ když právě díky novému vynálezu mohly být jeho spisy bleskově rozmnožovány a distribuovány širokým vrstvám obyvatel.³²

Byl to tedy knihtisk, který poprvé umožnil rychle a přesně reprodukovat jakýkoli text v jakémkoli množství s mnohem menší námahou a při podstatně nižších nákladech, než dosud umožňovala rukopisná produkce knih. Podstatou Gutenbergova vynálezu bylo přizpůsobení dřevěného papírnického lisu potřebám knihtisku, vynález tiskací černě a směšeniny kovů pro písma a sestavení funkčního ručního licího stroje.³³

Dalším významným faktorem, který provázel vývoj a následné rychlé rozšíření knihtisku, byl papír, který ačkoliv sám v té době nepředstavoval levnou psací látku, postupně nahrazoval mnohem dražší pergamen. Přestože první knihtiskaři (včetně Johanna Gutenberga) učinili několik pokusů tisku na pergamen, poměrně záhy dochází k přechodu na papír, který se pro tisk jevil jako mnohem vhodnější variantou.

Ještě za života Johanna Gutenberga (zemřel v roce 1468 v Mohuči) se knihtisk rozšířil nejen v německých zemích,³⁴ ale nacházel si cestu i do dalších koutů Evropy.³⁵ V Čechách jsou počátky knihtisku kladeny k roku 1468, kdy byla založena tiskárna v Plzni. Právě odtud a z tohoto roku pochází zřejmě nejstarší česká tištěná kniha Kronika trojanská. Další tiskárny v Čechách vznikly v Praze a Kutné Hoře v 80. a 90. letech 15. století. Na Moravě v této době zapouštěla prvotisková tvorba své kořeny v Brně a Olomouci. Do roku 1500 provozovalo černé řemeslo již přes 1100 dílen ve více než 250 evropských městech.³⁶

Produkce prvních tištěných knih do roku 1500 je označována jako inkunábule (prvotisky). Zpočátku je znát zřetelná snaha tiskařů napodobovat rukopisy. Kupříkladu byl po vzoru rukopisných knih text tištěn ve dvou sloupcích, dvoubarevným tiskem (červený a černý). Knihy neobsahovaly titulní list ani

³¹ *Encyklopedie knihy*, s. 463.

³² Coffin, J. – Stacey, R.: *Western Civilizations*. New York 2008, s. 477.

³³ *Knihy, její vznik, vývoj a rozbor*, s. 62.

³⁴ Bamberg 1458/59?, Štrasburk 1460, Kolín nad Rýnem 1465, Augsburg 1468.

³⁵ Subiaco 1465, Řím 1467, Basilej 1468.

³⁶ *Encyklopedie knihy*, s. 458.

impresum.³⁷ Iniciály, ornamenty, signatury a notace byly doplňovány ručně. Nejčastěji uplatňovanou ilustrační technikou prvotisků se stal v té době již osvědčený a laciný dřevořez. Pro inkunábule je typické užití individuálního typografického písma, které si první tiskaři vyráběli sami, dokonce pro každou jednotlivou knihu (v Čechách převládala česká bastarda, pro liturgické knihy textura).³⁸ Postupně však tištěná kniha získávala svou svébytnou podobu, která se pak plně rozvíjí právě v období starých tisků. Během této etapy jsou upevňovány ty zákonitosti, které si kniha uchovává dodnes.

1.2 Staré tisky

1.2.1 Časové vymezení

Staré tisky představují produkci ručního knihtisku, která vznikala v období po 1. 1. 1501. Horní hranice není v evropských zemích vymezena jednotně. V případě české národní bibliografie bývá toto období ohraničeno datem 31. 12. 1800.³⁹

Stanovení této hranice je dáno výraznými změnami, které přinesl počátek 19. století ve formální úpravě knihy. K těmto změnám patřilo uplatňování antikvy pro český text a prosazování nových grafických technik ocelorytu⁴⁰ a litografie⁴¹ ve výzdobě knihy. Revoluční byly také nové technologie výroby knih pomocí rychlolisů,⁴² zdokonalených licích strojů a přechod z ruční sazby na sazbu strojovou. Tyto nové postupy učinily z knihy průmyslové zboží a uzavřely dosavadní éru umělecko-řemeslné výroby knih.⁴³

³⁷ Pokud kniha obsahovala údaje o svém původu, byly tyto údaje, po vzoru rukopisných knih, uváděny na konci knihy.

³⁸ *Knihy v proměnách staletí*, s. 125.

³⁹ *Encyklopedie knihy*, s. 834.

⁴⁰ Grafická technika tisku z hloubky je obdobou staršího mědirytu s použitím mnohem odolnější ocelové desky.

⁴¹ Kamenotisk je grafická technika pro tisk z plochy vápencového kamene, na kterou je kresba vytvořena pomocí chemické reakce.

⁴² Moderní tiskařské stroje tvořené otočným tlakovým válcem a plochou sazbou, které zautomatizovaly knihtisk a zvýšily rychlost tisku.

⁴³ *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, s. 8.

1.2.2 Tiskaři a tiskárny

V období přechodu prvotisků ke starým tiskům na počátku 16. století se měnilo prostředí, ve kterém knihy vznikaly. Zatímco prvotisky byly dílem převážně kočovných tiskařů putujících za výdělkem z místa na místo, od 16. století se tiskařské řemeslo již natrvalo přesouvá do městského prostředí. Zde se rozvíjí jak institucionální tiskárny (např. Tiskárny arcibiskupská a jezuitská, Praha), tak soukromě financované podniky (např. Tiskárna severinsko-kosořská, Praha).

Soukromé tiskárny byly zpravidla rodinnými podniky, předávanými z generace na generaci. Obvykle podnik po otci zdědil syn. Pokud majitel neměl syna, osiřelé tiskárny se ujímal zeť, nebo sama vdova po zemřelém majiteli, která se vdala za některého ze schopnějších tovaryšů.

V tiskárnách 16. století již dochází k určité dělbě práce. Majitel tiskárny vykonává spíše dohled nad chodem tiskárny a obchodu s tištěným zbožím. Samotnou manuální práci v tiskárně rozděljuje mezi několik svých pomocníků (sazeč, korektor, tiskař). Majiteli tiskáren se často stávali lidé s mimořádnými znalostmi kulturních a politických souvislostí. Nacházíme mezi nimi i osoby s akademickým vzděláním. Slavný pražský tiskař a nakladatel Daniel Adam z Veleslavína (1546 – 1599) byl nejen absolventem pražské univerzity, ale dokonce po nějakou dobu působil jako profesor historie.⁴⁴

Práci tiskařům ztěžovala různá cenzurní nařízení. Právě pod vlivem cenzury se od konce 15. století začíná objevovat v dolní části titulního listu impresum, obsahující název tiskárny a jméno tiskaře. Od poloviny 16. století je vyžadováno, aby byl tento údaj v každém výtisku.⁴⁵ Od roku 1562 je veškerý tisk podmíněn předchozím souhlasem pražského arcibiskupa.⁴⁶ V době pobělohorské k církevní cenzuře přibyla cenzura politická. V českých zemích byly oficiálně povoleny pouze katolické tiskárny, nad kterými dohlížely komise konfiskující vše, co by ohrožovalo církev nebo stát.⁴⁷

⁴⁴ *Encyklopedie knihy*, s. 37.

⁴⁵ *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*, s. 60.

⁴⁶ Tamtéž, s. 61.

⁴⁷ Tamtéž, s. 147-148.

Navzdory těmto cenzurním opatřením se však nepodařilo neoficiální tiskárny zcela vymýtit. Tiskaři pracovali tajně a bez oprávnění. Dokladem je Tiskárna bratrská, která byla během své existence (1562 – 1656) několikrát nucena přesunovat své působiště (Ivančice, Kralice, Lešno).⁴⁸ Případnému odhalení a potrestání za tisk zakázané literatury se snažily tiskárny čelit tím, že svou produkci opatřovali falešnými nebo neúplnými impresy.

1.2.3 Písmo starých tisků

Písma, se kterými se setkáváme u prvotisků (bastarda, rotunda a textura) jsou v období starých tisků nahrazována převážně německými novogotickými tiskovými písmy švabachem a frakturou.

Švabach se vyvinul z německé psané bastardy. Charakteristickými znaky jsou jednobříškové minuskulní ‚a‘, volná, k bříšku nepřipojená spodní dotažnice písmene ‚g‘ a spojitost koncového tahu okrouhlého majuskulního ‚S‘ s levým obloukem písmene.⁴⁹ Švabach, v porovnání s prvotiskovými písmi, získal na oblibě hlavně pro svoji čitelnost a světlost. Široký písmový obraz však zvyšoval náklady na papír, tiskařkou barvu a písmový kov.⁵⁰ Zřejmě z tohoto důvodu je od poloviny 16. století nahrazován frakturou s užším písmovým obrazem.

Pro fakturu je charakteristické jednobříškové ‚a‘, nahoře i dole hrotité ‚o‘ a nespojitý levý oblouk u písmene ‚S‘.⁵¹ Švabach a fraktura se staly nejčastějšími tiskovými písmi také v Čechách a na Moravě. Obě písma byla téměř výlučně uplatňována pro tisk jazykově českých a německých textů od poloviny 16. století do konce 18. století. V průběhu 18. století se ojediněle objevují české tisky tištěné antikvou, avšak teprve po roce 1800 dochází k jejímu většímu rozšíření.⁵²

⁴⁸ *Encyklopedie knihy*, s. 404.

⁴⁹ *Encyklopedie knihy*, s. 870.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 870.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 274.

⁵² *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, s. 8.

Pojmem antikva je označován vertikální typ tiskového písma, které je výsledkem snah o oživení písma latinských humanistických rukopisů.⁵³ Velká písmena mají podobu starořímské kapitály a malá písmena vycházejí z karolínské minuskuly. Antikvu dále charakterizují kontrastní stínování okrouhlých i některých svislých tahů, důsledné zakončování kolmých dříků nahoře i dole patkami (serify) a dvoubříšková minuskulní písmena ‚a‘ a ‚g‘.⁵⁴ V porovnání s gotickými a novogotickými tiskovými písmeny se antikva vyznačuje světlejším písmovým obrazem.⁵⁵ Zatímco v západní Evropě se rychle ujala pro tisk textů v národních jazycích, u nás, po vzoru německých zemí, zůstávala do počátku 19. století vyhrazena téměř výhradně pro tisk latinských textů.

Výrobci písma užívaného pro jazykově české texty se museli vypořádat diakritickými znaménky. Zatímco v dobách prvotisků si čeští tiskaři písmo často vyráběli sami, v období od 16. století do konce 17. století domácí písmařství a písmolijectví téměř zaniklo. Tiskaři si již hotové písmo obstarávali v sousedních, převážně německých, zemích. Zahraniční výrobci písma se s pro ně cizí diakritikou vyrovnávali po svém. Někteří užívali místo háčeků jednodušší tečky, jiní na diakritiku zcela rezignovali, a tak se do doby rozvoje domácího písmolijectví paralelně udržoval spřežkový pravopis.⁵⁶ Domácí tiskaři se nejednou snažili nakoupené matrice⁵⁷ svépomocně upravovat, ale jejich dodatečnými zásahy bylo písmo obvykle spíše znehodnoceno.

1.2.4 Typografie a výzdoba

Typografie starých tisků zahrnuje období renesanční (16. století), ve kterém vzniká zcela nová struktura knihy přinášející titulní list, impresum a vyplňování záhlaví a konců kapitol ozdobnými linkami, vlysy a vinětami. Běžným se stává označování archů signaturami a kustodami, které po celé období starých tisků sloužily vazačům ke správnému seřazení listů v knize. Signatury byly tvořeny kombinací písmen abecedy a číselné řady, které určovaly pořadí listů ve složce a pořadí jednotlivých složek. Podobný účel splňovaly také kustody, které na konci každé strany nebo sloupce uváděly první slovo (nebo jeho část) z následující strany. Od 2. poloviny

⁵³ *Encyklopedie knihy*, s. 55.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 55.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 56.

⁵⁶ *Encyklopedie knihy*, s. 43.

⁵⁷ Odlévací forma.

16. století se připojuje také číslování listů (foliace),⁵⁸ a později také číslování stran (paginace). Číslování mohlo být římské nebo arabské. Nejčastěji se nacházelo na horním okraji uprostřed nebo ve vnějších rozích.⁵⁹

Od počátku 17. století dominuje knižní tvorbě barokní sloh, který je charakterizován mědirytinovými, celostránkovými frontispisy,⁶⁰ emblémy, mnohomluvnými titulními listy, celostránkovými ilustracemi vkládanými do barokních rámců, rozmanitými vinětami, ozdobami a vlysy.

Další proměnu přináší klasicistní typografie 18. století, jejímiž hlavními měřítky se stává čistota, účelnost a přehlednost sazby.⁶¹ Barokní, symbolikou prochnuté obrazové výjevy nahrazují v 18. století skutečné ilustrace, která dotvářejí děj knihy.⁶²

Po celé období starých tisků jsou knihy tištěny buď jednou (obvykle černou) barvou, nebo několika barvami. V takovém případě se jedná obvykle o kombinaci černo-červenou. Dvoubarevným černo-červeným tiskem jsou zpracovány zejména titulní listy. U liturgických knih (např. misály a breviáře) se však černo-červený tisk nadále uplatňuje v celé knize.

V 16. století převládal ještě v knižní ilustraci dřevořez, jehož zasazení do textových částí nečinilo, vzhledem k tomu, že se jedná o stejnou techniku tisku,⁶³ potíže. Změnu přináší 17. a 18. století, kdy je dřevořez nahrazen mědirytem,⁶⁴ který umožňoval přesnější reprodukci předlohy. Měl však i své nedostatky. Kromě vyšší ceny, která vedla ke snižování počtu ilustrací v knize, vyžadoval schopnost kombinovat dva druhy tisku, tisk z výšky (text) a tisk z hloubky (mědiryt). Nejschůdnějším řešením se ukázaly být samostatně tištěné celostránkové frontispisy a ilustrace, které byly dodatečně včleňované do knih.

⁵⁸ Listy bývají číslovány obvykle na líci. Číslo listu platí nejčastěji pro obě strany rozevřené knihy, tj. pro rub prvního a líc druhého listu.

⁵⁹ *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*, s. 68.

⁶⁰ List opatřený celostránkovou ilustrací umístěnou proti titulní straně.

⁶¹ *Encyklopedie knihy*, s. 834.

⁶² *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, s. 85.

⁶³ V obou případech jde o techniku tisku z výšky.

⁶⁴ Obraz vzniká otiskem z měděné desky, na kterou byla rydlem vyryta kresba.

U starých tisků zaznamenáváme také značný posun v autorství výzdoby. V prvotiscích a starých tiscích 16. století zůstávají autoři dřvořezů obvykle anonymní. Zato v 17. a 18. století se již dovídáme o původcích výzdoby mnohem více. Mědirytiny bývají signovány monogramem i celým jménem. Monogramy jsou nejčastěji umístovány přímo v obrazovém poli. Pokud autor uvedl celé své jméno, jeho signatura se nachází mimo vlastní obraz pod jeho dolním okrajem. Jméno malíře předlohy bývá zpravidla uvedeno na levé straně spolu s latinskými výrazy *delineavit/del.*, *invenit/inv.*, *fecit/fec.* Podle malířovy předlohy byla následně rytcem vytvořena mědirytina. Jméno rytce se nachází v pravém dolním rohu a doprovází jej latinské *sculpsit/sc.*, *excudit/exc.*⁶⁵

Nepostradatelnou součástí výzdoby starých tisků jsou bordury, rámce, vlysy, viněty, iniciály, versálky, rubriky a drobnější tiskařské ozdůbky. Bordury nachází své místo na titulní straně již od konce 70. let 15. století. Na rozdíl od rámců, které se sestávaly ze čtyř samostatných lišt, bordura vznikala otiskem jednoho kompaktního štočku. Největšího uplatnění dosáhla bordura v době renesanční. Během 17. století je však stále více nahrazována mědirytinovým frontispisem. Naopak střízlivější rámy svou životaschopnost prokázaly až do 19. století díky své výrobní jednoduchosti a širším možnostem uplatnění.⁶⁶

Vlysem je označován knižní dekor podlouhlého tvaru. S vlysem se nejčastěji setkáme v záhlaví předmluv, prvních kapitol a indexů. Obvykle je tvořen ústředním motivem, ze kterého se ornament symetricky rozvíjí na obě strany. Ústřední motiv bývá naplněn náboženskou tematikou, v období baroka také vázami s bohatými kyticemi.⁶⁷

Viněta představuje ornamentální prvek, kterým tiskaři důsledně vyplňovali prázdná místa kdekoli v celém tisku. Nejčastěji se s vinětami setkáváme za poslední řádkou kapitol, nebo v závěru celého díla. Podoba a tematika vinět bývá velmi rozmanitá (rostlinné motivy, krajiny a scény).

⁶⁵ *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, s. 15.

⁶⁶ *Encyklopedie knihy*, s. 739.

⁶⁷ *Encyklopedie knihy*, s. 996.

Drobnější tiskařské ozdůbky se vyskytují buď samostatně, nebo vytvářejí složitější ozdobné dekory. Mezi nejčastěji užívané patří kulaté závorky, hvězdičky, kvítky a linky. Zpravidla jsou jimi orámována čísla stran, záhlaví, nebo zaplňovány neúplné řádky. Mezi tiskařské ozdůbky lze zařadit také rubriky. Jde o prvek, který tiskaři přejali z rukopisných knih. Mají podobu polovičního lístku a sloužily k optickému rozčlenění textu. Z tištěných knih se nejdéle udržely v liturgiích.

Iniciály náležejí k těm prvkům, které mají také svůj původ již v rukopisech, a které se udržely po celé období starých tisků. Zdobí a zvýrazňují začátky kapitol a odstavců. Jsou tvořeny velkými zdobenými písmeny většího typu, než jakým je vysázen ostatní text. Iniciála může být také tvořena jednoduchým písmenem na zdobném pozadí. Výzdoba bývá rozličného druhu – geometrická, arabesková, rostlinná, živočišná, figurální a krajinná. Jednotlivé odstavce mohou místo iniciál uvozovat rovněž majuskulní nezdobená písmena většího typu tzv. versálky.⁶⁸

Dalším knižním dekorem, který se naopak neinspiroval rukopisnou knihou, byly signety, které zakotvily od konce 15. století na titulní straně. Obvykle měly podobu monogramu tiskařova příp. nakladatelova jména, nebo erbu s devízou (heslem).⁶⁹

1.2.5 Vazba

Materiálem renesančních vazeb 16. století je z velké části bílá bělená useň, zdobená slepotiskem z válečků nebo desky. Válečky obvykle tvoří rámování, i v několika řadách. Deska je většinou umístěna do středu vazby. V 2. polovině 16. století se objevuje i zlacení desek a hřbetů. V 17. století se barokní vazby vyznačují pestrostí vzorů. Časté jsou rostlinné motivy. Rokokové vzory a motivy jsou jemnější. V 18. století se pro vazby používají barvené jemné kůže (marokény). Období barokní a rokokové bohatosti je vystřídáno klasicistním zlaceným rámováním podél okrajů desek, zpestřené opakujícími se motivy květin, váz a křivek v mezirámovém prostoru.⁷⁰

⁶⁸ *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, s. 15.

⁶⁹ *Encyklopedie knihy*, s. 807.

⁷⁰ *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, s. 93-98.

1.2.6 Staré tisky a současné uchovávání

Staré tisky jsou duchovním odkazem minulých generací a významným pramenem pro poznání života našich předků.⁷¹ Spolu s rukopisy a prvotisky proto začínají být od 19. století vyčleňovány do zvláštních prostor knihoven a muzeí s vědomím, že jejich hodnota je vyšší než u běžné literatury.⁷²

Největším fondem starých tisků v České republice disponuje Národní knihovna České republiky. Staré tisky jsou uloženy v oddělení rukopisů a starých tisků. Základ tvoří tisky z původní jezuitské knihovny klementinské. Fond čítá 200 000 starých tisků a je rozdělen do 54 oborových skupin.⁷³ Rozsáhlými fondy starých tisků disponují také Knihovna Národního muzea v Praze, Moravská zemská knihovna v Brně a vědecké knihovny krajských měst.

Knižní sbírky menšího rozsahu lze najít v depozitářích regionálních muzeí a archivů. Tyto knižní fondy vznikaly převážně z darů a příspěvků místních obyvatel. Začleňovány byly také pozůstatky někdejších starých řádových, farních, gymnazijních a spolkových knihoven. Náplní se sice nemohou vyrovnat rozsáhlým fondům soustředěným v národních institucích, přesto i zde lze objevit překvapivé nálezy. Mnohé z těchto sbírek jsou však dosud uloženy v depozitářích bez potřebných katalogů, registrovány jen nejnutnějšími údaji v přírůstkových seznamech nebo inventářích.⁷⁴ V podobném stavu se v současné době nachází také sbírka starých tisků Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou.

⁷¹ *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, s. 9.

⁷² Tamtéž, s. 8.

⁷³ Hejnová, M.: *Historické fondy Národní knihovny ČR*. Praha 2007, s. 51.

⁷⁴ Baďurová, A.: *Historické knižní fondy v České republice a současný stav jejich knihovnického zpracování*. In: *Knihovnický zpravodaj Vysočina* [online], [cit. 2015-07-23], Dostupné z: <http://kzv.kkvysociny.cz/archiv.aspx?id=207&key>.

2. Regionální muzeum ve Žďáru nad Sázavou

Regionální muzeum a jeho sbírky jsou dědictvím mnohaletého kulturního rozvoje žďárského regionu, jehož neoddělitelnou součástí byla mimořádná tradice kultury knižní.

2.1 Historický vývoj

Prvotní podnět ke zřízení muzea ve Měště Žďáru předložil žďárské obecní radě 8. 1. 1884 lesnický spisovatel Jan Theodorich Doležal. Návrh se však následujících 50 let nedočkal realizace a upadl v zapomnění.⁷⁵

Myšlenka znovu ožila v roce 1934, kdy byl během příprav na vzpomínkovou lesnickou výstavu Doležalův přípis náhodně objeven. Iniciativy se chopil Okresní osvětový sbor ve Měště Žďáru na Moravě. Dne 11. 4. 1935 se konala ustanovující schůze muzejního spolku. Prvním působištěm nově vzniklého muzea byla budova školy. V roce 1937 byly muzejní sbírky přemístěny do budovy Tvrze.⁷⁶

Město Žďár se v roce 1940 rozhodlo převzít muzeum pod svoji správu. Muzeum bylo usnesením městské rady ze dne 21. 2. 1941 přejmenováno na Muzeum Města Žďáru a muzejní spolek byl rozpuštěn. Na konci druhé světové války byla budova Tvrze poškozena požárem z bojů, kterému padly za oběť i některé muzejní sbírky. V roce 1950 bylo muzeum nově přejmenováno na Městské muzeum ve Žďáru nad Sázavou a v roce 1954 na Okresní muzeum Žďár nad Sázavou. V témže roce dochází ke stěhování muzea do budovy Konventu v areálu někdejšího žďárského kláštera.⁷⁷

V následujících letech změnilo muzeum několikrát své pojmenování a organizační strukturu, kdy bylo slučováno s dalšími muzejními institucemi okresu. V průběhu let 1990 – 1992 se opět osamostatnilo a získalo svůj současný název. V červnu 1993 se muzeum vrátilo na své původní působiště na Tvrzi, v jehož prostorách sídlí dodnes.

⁷⁵ Mikule, S. – Lopaur, M.: *Stručné dějiny muzea a Tvrze*. In: Regionální muzeum Žďár nad Sázavou [online], [cit. 2016-06-23], Dostupné z: <http://www.muzeumzdar.cz/muzeum-a-historie/strucne-dejiny-muzea-a-tvrze>.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

2.2 Knihovna regionálního muzea

Knihovna regionálního muzea, byla vytvářena od samotných počátků muzea v roce 1934. Program knihovny nebyl omezován jen na budování příručky muzea. Sledoval samostatný sbírkotvorný program. Jeho nejcennější součástí je sbírka starých tisků. Do svých knižních fondů převzalo muzeum torzo knih z cisterciáckého kláštera a část knihovny Čtenářsko-pěveckého spolku Svatopluk. K významným příspěvkům patřily také dary jednotlivých žďárských občanů.

2.2.1 Knihovny cisterciáckého kláštera

K nejzáhlednějším příspěvkům knihovny patří svazky pocházející z knihoven zaniklého cisterciáckého kláštera Žďár.

Klášter byl založen Bočkem z Obřan roku 1252. Na konci 13. století zde sepsal mnich Jindřich Řezbář svou latinskou kroniku.⁷⁸ V klášteře byla od počátku utvářena knihovna, kterou však spolu s klášteřem stíhala jedna osudová rána za druhou. Poprvé klášter zanikl během husitských bouří. Znovuobnovený klášter s knihovnou byl na konci 16. století opět zrušen, tentokrát z rozhodnutí olomouckých biskupů. Konventní knihovna byla následně převezena do Olomouce, kde se stala během 30leté války součástí švédské vojenské kořisti. Roku 1639 se cisterciáci do Žďáru vrátili a znovu se pustili do obnovy kláštera. Doba největšího rozkvětu nastala za opata Václava Vejmluvy na začátku 18. století.

Poslední smutná etapa dějin žďárských cisterciáků přišla s josefínskými reformami. Roku 1784 byl klášter, za vydatného přispění jeho posledního opata Otty Steinbacha z Kranichsteina, zrušen. Konventní knihovna byla svěřena do správy moravského gubernia v Brně. Knihy, které nebyly vybrány pro olomouckou knihovnu, skončily ve veřejných dražbách. Bohumír Lifka zaznamenal ve své knize⁷⁹ až dojemné úsilí bývalých žďárských cisterciáků o záchranu alespoň části klášterních knih v naději, že klášter bude opět obnoven. K tomu však již nikdy nedošlo.

⁷⁸ *Cronica domus Sarensis*.

⁷⁹ *Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou*, s. 85.

Vzpomínka na zrušený klášter však zcela nevymizela z paměti žďárských občanů. Ve Žďáru se utvořila společnost pro záchranu klášterních památek, která vynakládala značné úsilí na dohledání a záchranu artefaktů starobylého kláštera. Mobilní památky a knihy se v roce 1934 staly součástí muzejních sbírek nově založeného muzea.

2.2.2 Čtenářsko-pěvecký spolek Svatopluk

Podstatnou část muzejní knihovny tvoří knihy Čtenářsko-pěveckého spolku Svatopluk. Čtenářský spolek ve Žďáru byl založen v roce 1849 a předsevzal si působit výchovně ve vlasteneckém duchu.⁸⁰ Spolek byl za Bachova absolutismu zrušen. Obnovení se dočkal v 60. letech 19. století.⁸¹ Tehdy také přijal, na připomínku slavného velkomoravského knížete, označení Svatopluk. V předsednictví se střídali nejváženější osobnosti města. Spolek vybudoval svoji knihovnu,⁸² která byla po roce 1908 začleněna do nově vzniklé knihovny veřejné. Ta zůstala v péči Svatopluku do roku 1934. Poté se běžné knihy staly součástí Veřejné obecní knihovny Města Žďáru, zatímco vybrané vzácné knihy a staré tisky byly přesunuty do knihovního fondu nově vznikajícího muzea.⁸³

2.2.3 Příspěvky jednotlivců

Významně se o rozšíření knižního fondu muzea zasloužily příspěvky z knihoven soukromých osob. Do sbírek muzea byly začleněny obrozenecké tisky lidového písmáka Františka Frenclovského, žijícího a působícího v polovině 19. století v městě Žďáru. Velmi cennou se stala knižní sbírka žďárského kulturního historika MUDr. Bedřicha Drože, který sbíral Sarensia, která byla po jeho smrti získána do muzea. Bohatou knižní sbírku zanechal také Drožův kolega Otakar Kohout. Z ostatních zasluhují zmínky knihovna lesnického spisovatele Jana Theodora

⁸⁰ Lopaur, M. – Bejblová, T. – Foberová, L.: *Knihovna včera a dnes.*, Žďár n. S. 2006, s. 21.

⁸¹ Tamtéž, s. 24

⁸² Knihovna nejstaršího moravského spolku Svatopluk obsahovala přes 500 knih, kromě dalších časopisů také 6 ročníků časopisu Muzea král. Českého, 7 ročníků vázaných novin redigovaných a vydávaných Karlem Havlíčkem Borovským v letech 1848 – 1857.

⁸³ *Knihovna včera a dnes*, s. 25.

Doležala, faráře Bohumila Hájka, důchodního Jana Panierského a kupce Jana Pluhaře.⁸⁴

2.2.4 Sbíрка starých tisků

Sbířka starých tisků tvoří samostatné oddělení muzejní knihovny. Její součástí jsou slovníky, encyklopedie, bible a liturgické knihy, odborné knihy, beletrie, dramata nebo kramářské písně. Nejstaršími svazky ve sbírce jsou Lutherova bible vydaná v Norimberku v roce 1583 a čtyřjazyčný (česko-latinsko-řecko-německý) slovník Daniela Adama z Veleslavína vydaný v roce 1598.

Základem sbírky se staly staré tisky a vzácné knihy, které byly v roce 1934 vyčleněny z knihovných fondů veřejné obecné knihovny do fondu nově vznikajícího muzea. V následujících letech byla sbírka doplňována o dary, odkazy a koupě. Úspěšně se rozrůstající sbírka se však 9. 5. 1945 stala obětí žhářského útoku. V plamenech skončil také nejstarší sbířkový inventář muzea. Členové muzea se následně pokusili o jeho rekonstrukci. Dle tohoto seznamu⁸⁵ byly součástí sbírek např. Melantrichova bible z roku 1556 (záznam č. 144, dar MUDr. Otakara Kohouta) a Biblí česká z roku 1540 vydaná v Norimberku (záznam č. 648, dar p. Vratislava Staňka, rolníka Šlakhamry).

Sbířkotvorná činnost byla obnovena po druhé světové válce. Přírůstky do roku 1955 byly zaznamenávány do tzv. Lázničkova katalogu a Knihy přírůstkové staré, na které navazuje Přírůstkový seznam sbířkové knihovny od r. 1955. U řady tisků je původ nejistý a pro strohost záznamů v přírůstkových katalozích obtížně dohledatelný.

Lze říci, že sbírka starých tisků knihovny regionálního muzea je v dnešní době uzavřena. Přírůstky nejsou vyloučeny, ale půjde patrně jen o ojedinělé kusy. Soubor starých tisků je tedy v zásadě ucelený, nové objevy lze učinit jen důkladnějším zkoumáním a zpracováním sbířky.

⁸⁴ *Knihovna včera a dnes*, s. 25.

⁸⁵ *Rekonstrukce nejstaršího sbířkového inventáře muzea ve Žďáře nad S. zhořelého při vypálení muzea 9. 5. 1945.*

3. Katalog biblí a misálů

3.1 Stanovení katalogizačních pravidel

Podkladem pro tuto práci se stal lokální inventární soupis knihovny, který představuje spolehlivou příručku interní fyzické evidence, jež souhlasí se skutečným stavem. V inventárním soupisu starých tisků je v současné době evidováno 789 starých tisků. Všechny byly při práci vzaty v potaz. Dle tohoto soupisu je ve sbírce starých tisků evidováno 21 biblí a 4 misály.

V první fázi byly z přípravných prací vyloučeny bible a misály, jejichž datum vydání odkazuje na období po roce 1800. Zůstalo 10 biblí a 3 misály, které byly prohlédnuty na místě.

Cílem se stalo zpracovat staré tisky do podoby katalogu. Nejprve bylo nutno stanovit formu katalogového záznamu. V tomto případě jsem se opírala o práci kolektivu autorů Fr. Horáka, B. Wižďálkové a E. Urbánkové *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*.⁸⁶ Jednotlivé záznamy jsou uspořádány do následující podoby.

V záhlaví každého záznamu je uvedena platná signatura s lokací ST (Staré tisky). Následuje název díla, který je opsán věrně a nezkráceně. Údaje jsou transliterovány, tj. přepsány přesně podle titulního listu v originálu. Části názvu tištěné majuskulemi jsou věrně přepisovány dle originálu. Údaje doplněné do textu z díla jsou uvedeny v kulatých závorkách, údaje doplněné z literatury nebo vlastním určením jsou v hranatých závorkách.

Na dalším řádku je uvedeno vydání, po kterém následuje impresum. Impresum je uvedeno v původní formě a ve stejném pořadí jako v originále. Místa vydání a jména tiskařů i nakladatelů jsou transliterována. Části tištěné majuskulemi jsou věrně přepisovány dle originálu. Pokud je impresum zjištěno z jiného místa než na titulním

⁸⁶ *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*. Praha 1971.

listu, je uvedeno v kulatých závorkách. Při použití římského letopočtu v originálu, je v hranatých závorkách uveden příslušný rok arabsky.

Za tiskařskými údaji následuje rozsah knihy (stránky v originálu nečíslované jsou uvedeny v hranatých závorkách), počet ilustrací, defektnost a formát tisku. Následují informace o jazyce, ve kterém je kniha vytištěna.

V typologickém rozboru je uveden druh písma, kterého bylo v tisku použito, zda jsou strany sázeny per extensum či v sloupcích, zda je tisk jednobarevný nebo vícebarevný. Zaznamenán je také údaj o signaturách, kustodách, normách, záhlavích, margináliích, poznámkách pod čarou a tiskařských značkách.

V grafickém rozboru se nachází informace o velikosti a druhu iniciál a versálek, popsány jsou vlysy, viněty, rubriky a linky. U ilustrací je určena použitá grafická technika, zaznamenáno umístění ilustrace v díle, signatury a námět.

Jako poslední jsou uvedeny údaje o vazbě a provenienci a rok, kdy muzeum tisk získalo do své sbírky a jméno dárce (dle záznamů Lázničkova katalogu, Knihy přírůstkové staré a Přírůstkového seznamu sbírkové knihovny od r. 1955).

3.2 Katalog

ST 427

Písmo Swaté Nového zákona pro lid obecný vysvětlené od kněze Františka Polláaska, bývalého učitele Písma swatého na vysokých sskolách Holomouckých.

Rozdělení Druhé.

Impresum: W Brně, wytištěné u Jozefa Giřiho Traslera, knihotlačitele a knihohandire, 1792.

Brno [ČR]: Trassler, Josef Jiří.

Kolace, formát: [6] – 376 – [4] s. 8°.

Jazyk: český.

Typologický rozbor:

písmo švabach. Tisk per extensum, jednobarevný. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví. Poznámky pod čarou. Marginálie číselné. Versálky ve výši 2 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulním listu drobná viněta (architektura), impresum odděleno dvojlinkou (tlustá a tenká čára). Názvy kapitol zasazeny mezi trojlinku (kombinace tlusté a tenkých čar) a jednoduchou linku; v záhlaví nad trojlinkami drobné fleurony.

Vazba:

papírová, desky pokryty hnědým mramorovaným papírem, hřbet potažen černou usní, zdoben drobnými zlacenými ornamenty, mezi ně vložen zlaceným písmem titul: Pjsmo Svaté Nového zákona.

Provenience:

[exlibris na předním přideští] Sbírký Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou, 202. Tisk muzeu v roce 1946 daroval Josef Vališ, holič ve Žďáře.

ST 441

Biblj Česká, to gest: celé Swaté Pjsmo Starého y Nowého Zákona, podlé starého obecného Latinského od swaté Řjmské katolické Cýrkwe potvrzeného a vžjwaného Přeloženj; opět s obzwlásstnj pilnostj přehlédnuté, ponaprawené, a znowu wydané, Léta Páně 1780.

Impresum: S Gegich cýs. král. aposstolské Milosti neymilostiwěgssj Swobodau. W Praze, Nákladem cýs. král. prawidelné sskolnj Kněhotiskárny. (W Praze, wytištěno skrze Jana Adama Hagen, Faktora. Léta Páně 1780).
Praha [ČR]: Hagen, Jan Adam.

Kolace, formát: [28] – 1444 – [38] – 351 s. 8°.

Jazyk: český.

Typologický rozbor:

písmo fraktura a švabach, latinská slova antikvou. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum, tisk jednobarevný. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví. Poznámky pod čarou. Versálky ve výši 2 a 3 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulním listu impresum odděleno dvojlinkou (tlustá a tenká čára). Drobné květinové vlysy a vinětky v záhlaví a na konci kapitol.

Vazba:

papírová, desky pokryty hnědou usní, vytlačené ornamenty vyplňují rámce, nárožní kování zachováno na přední desce, výrazné přezky na deskách, řemínky nejsou zachovány, knižní blok vytržen z vazby, poškozen, černá ořízka. Rukopisné přípisky na prvních a posledních nepotištěných listech.

Provenience:

tisk je neznámého původu.

ST 442

BIBLIA SACRA VULGATAE EDITIONIS SIXTI V. PONTIFICIS MAXIMI, JUSSU RECOGNITA; ET CLEMENTIS VIII. AUCTORITATE EDITA; DISTINCTA VERSICULIS, CUM INDICE MATERIARUM, NEC NON EPISTOLARUM ET EVANGELIORUM. CUI ACCESSIT INDEX GEOGRAPHICUS REGIONUM. URBIUM etc. etc. AUTHORE N.[icolas] SANSON.

Impresum: VIENNAE, Apud MARTINUM ENDTERUM. ANNO CHRISTI (1757).
Videň [Rakousko]: Endter, Martin.

Kolace, formát: [8] – 1151 s. 8°.

Jazyk: latinský.

Typologický rozbor:

písmo antikva, předmluva antikva kurzíva. Sloupcový tisk, sloupce odděleny linkou. Tisk jednobarevný, titulní list červeno-černý. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví, kapitála. Marginálie. Versálky ve výši 2 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulním listu dřevořezová kartuš v obdélníkovém rámečku, v emblému IHS ve spojení s křížem a hřeby, v impresu černá linka. V předmluvě konturová iniciála I ve výši 4 řádek na rostlinném pozadí v rámečku. V rejstříku konturová iniciála A ve výši 8 řádek na rostlinném pozadí. Viněta koš s květinami na konci předmluvy, na konci díla viněta granátové jablko s rozvilinami. Mědirytinový nesignovaný frontispis s biblickými starozákonními a novozákonními motivy s legendou „BIBLIA SACRA Vulgatae Editions SIXTI V. PONT. MAX. IUSSU recognita atque edita Versiculis distincta“. V předmluvě a rejstříku ornamenty z tiskařských ozdůbek.

Vazba:

tvořena papírovými deskami potaženými hnědou usní, vytlačované linky po obvodu a na hřbetu, značně poškozená na deskách.

Provenience:

[exlibris na předním přideštití] Sbírký Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou, 1277. Tisk věnovala muzeu v r. 1950 p. Emilie Husáková, vdova po lékárníku ve Žďáře.

ST 443

Pjsmo swatě Nowého Zákona podlé Českého přeloženj od Geho knjžecý Milosti Arcybiskupa Pražského léta Páně 1778, na swětlo daného, w nowě wydané, a wssak s Řeckým textem, s starým Latinským výkladem, též podobně s východnjmi přeloženjmi, naskrze srownané, na mnoha mjstech oprawené, y obssjrným liternjho smyslu výkladem wyswětlené od Frantisska Faustýna Procházky.

Impresum: W Praze, 1786. Nákladem Elsenwangerowých dědiců. K dostánj w knihárně cýs. král. normálnj sskolnj, též w železné ulicy Nro. 31. (Wytisštěno skrze Wáclava Piskáčka, Faktora 1786).

Praha [ČR]: Piskáček, Václav.

Kolace, formát: [16] – 734 – [8] s. 8°.

Jazyk: český.

Typologický rozbor:

písmo šwabach, v nadpisech a v textu římské číslice. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum. Tisk jednobarevný. Signatury. Kustody nepravidelné. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví. Poznámky pod čarou. Versálky ve výši 2 a 3 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulním listu viněta ve tvaru vázy s květinami. Impresum odděleno dvojlinkou (tlustá a tenká čára). Vlysy z tiskařských ozdůbek a fleurony v záhlaví předmluv a první kapitoly. Drobné květinové vinětky v závěru kapitol.

Vazba:

tvořena dřevěnými deskami potaženými usní. Desky zdobeny po obvodu vytlačovanými trojlinkami. Na hřbetu hnědý štítek s titulem Pjsmo swatě Nowého Zákona. Vazba značně poškozená. Černá ořízka. Rukopisné přípisky na dvou posledních nepotištěných listech černým inkoustem.

Provenience:

tisk je neznámého původu, [rukopisný přípisek na předním přideští] sb 4277.

ST 445

Die Heilige Schrift des neuen Testaments Zweyter Theil welcher die Apostelgeschichte mit den Briefen Pauli an die Römer, Korinther und Galater enthält Auf Befehl des hochwürdigsten Fürsten und Herrn Herrn Rupert II. Abts des fürstlichen Hochstifts Kempten Zum Nutzen und Gebrauche der Hochfürstlichen Unterthanen herausgegeben von Dominikus von Bretano hochfürstl[ichen] kemptischen geistlichen Rath und Hofkaplan.

Dritte vermehrte, verbesserte und mit Kupfern versehene Auflage. Mit Kaiserl[ichen] königl[ichen] allergnädigster Freiheit.

Impresum: Frankfurt am Main bei Varrentrapp und Wenner 1798.
Frankfurt nad Mohanem [Německo]: Varrentrapp, Franz; Wenner, Johann Conrad.

Kolace, formát: [4] – 543 s. 8°. 2. díl.

Jazyk: německý.

Typologický rozbor:

písmo fraktura. Sloupcový tisk, předmluva per extensum. Tisk jednobarevný. Signatury. Kustody nepravidelné. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví. Poznámky pod čarou, per extensum. Versálky ve výši 2 a 3 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulním listu dvě krátké jednoduché linky. Impresum odděleno jednoduchou linkou. Dvojlinky (tlustá a tenká čára) v záhlaví předmluvy a na začátcích kapitol.

Vazba:

pozůstatky značně poškozené kožené vazby, přední a zadní plotny přelepené papírem. Ořízka červená.

Provenience:

[exlibris na prvním nepotištěném listu černým inkoustem] Ex libris P. Joannis [.] cooperatoris Witkowicensis.

ST 448

BIBLIA SACRA, To gest: Biblj Swatá, A neb Wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona, Možnau Pilnostj opět přehljdnta, Krátkými Summownjky, a mnohými Concordancyemi zaopatřena, A wnowě wydána Pracý, Wynasnažowánjm a Nákladkem, Lidj o zrust Cýrkwe Božj vpřjmně pečugjcých.

Impresum: Nákladem Samuele Trautmanna w Briku, Léta Páně M DCC XLV [1745]. Halle an der Saale [Německo]: Trautmann, Samuel.

Kolace, formát: [24] – 1140 – [4] – 316 – [42] s. 8°.

Jazyk: český.

Typologický rozbor:

písmo fraktura, latinská slova antikvou, v nadpisech římské číslice. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum. Tisk jednobarevný, titulní list červeno-černý. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví oddělená jednoduchou linkou. Poznámky pod čarou. Versálky ve výši 2 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulním listu mědirytinová ilustrační viněta, námětem jsou horníci kutající v hoře, v horní středové části devíza: Pteyte se na Pjsma, Joh.5.v.39.⁸⁷ Ilustraci od impresa dělí černá linka. Iniciály ve výši 4 a 6 řádek. V předmluvách, rejstřících a na první straně vlysy, ornamenty z dvou řad tiskařských ozdůbek. Rejstříky uzavírají drobné viněty.

Vazba:

tvořena dřevěnými deskami potaženými černou kůží, vytlačované trojlinky po obvodu a na hřbetu, v rozích kvítky, značně poškozená na hřbetu. Černá ořízka. Na přideštích a prvním nepotištěném listu rukopisné poznámky černým inkoustem (opisy žalmů).

Provenience:

[exlibris na předním přideští] Sbírký Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou, 1142. Tisk získalo muzeum v r. 1950.

⁸⁷ „Zkoumáte Pisma a myslíte si, že v nich máte věčný život; a Pisma svědčí o mně“. (NZ, Jan 5:39).

[Biblia. Das ist Die gantze Heilige Schrift] deutch. Durch. D. Mart. Luther

Impresum: (Nürnberg. Gedruckt zu Nürnberg bey Katharina Gerlachin/vnd Johans vom Berg Erben. M. D. LXXXIII.) [1583].

Norimberk [Německo]: Gerlachin, Katharina; Vom Berg Erben, Johann.

Kolace, formát: [15] – 262 – 170 – [1] – 127 f., 147 ilustrací. Chybí titulní list. 4°.

Jazyk: německý.

Typologický rozbor:

písmo švabach. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum. Ztrácející se sazba. Tisk jednobarevný, titulní listy k Novému zákonu a knihám Proroků tisk červeno-černým. Signatury. Kustody stránkové. Foliace. Živá záhlaví. Marginálie. Versálky ve výši 3 řádek.

Grafická výzdoba:

na titulních listech k Novému zákonu a knihami Proroků bordury renesančního rázu, provedené černým tiskem, tvořeny širokým zavilínovým rámcem. Pět výklenků je vyplněno výjevem z Písma. V dolní části bordury zavilínová kartuš se štítem nesoucí znak města Norimberk, pod štítem výjev dvou ženských postav, jedna s andělskými křídly drží v napřažené pravé ruce planoucí srdce, druhá nesoucí glóbus, signatury VS a IB. Iniciály tvořeny černými písmeny, se spleťnými arabeskovými motivy ve vnitřním i vnějším poli, o velikosti 9 – 11 řádků a 5 – 6 řádků.

Ilustrace provedeny technikou dřevorytu, část opatřena signaturou (monogram HM, HME, u spodního okraje), část signována není. Rámce dřevořezů vypracovány ve dřevě se závitovou ornamentikou se vkomponovaným zvířecím, květinovým, ovocným, zvířecím a ptačím dekorem, někdy doplněným o karytidy nebo hudební nástroje.

Seznam vyobrazení ve Starém zákoně, knize Proroků a Apocryphě:

1^r Stvoření světa, 2^r Stvoření Adama, 2^v První hřích a vyhnání z ráje, 3^r Kain zabil Ábela, 4^v Noemova archa, 5^r Smlouva s Noemem, 9^r Lot a jeho dcery, 10^v Obětování Izáka, 13^v Jákobův žebřík, 15^r Jákobova služba, 16^v Jákobův zápas s Bohem, 18^v Josef hozen do studny, 19^v Josef a Potifarova žena, 20^v Faraónovy sny, 23^v Josef představuje otce Jákoba a bratry faraónovi, 25^r Jákobův pohřeb, 31^v Přejít přes moře, 32^v Egyptské rány, 36^r a) Model schrány b) Model svícnu, 36^v Model příbytku, 37^r Model příbytku, 37^v a) Model oltáře b) Model svatyně, 38^v Kněz Áron, 40^v Porušení smlouvy a Mojžíšův hněv, 54^r Ukamenování za rouhání, 62^v Zvědové přinášejí Mojžíšovi z Kanaánu velký hrozen, 64^r Ukamenování za znesvěcení dne odpočinku, 66^v Bronzový had, 89^v Přejít přes Jordán, 90^v Pád Jericha, 91^v Akánova krádež, 93^r Slunce se zastavilo v polovině nebes, 100^v Debořina píseň (Vítězství nad Síserou), 102^v Gedeónův boj, 104^r Abímelekovo dobytí Šekemu, 105^v Jiftáchův boj se Efrajimci u jordánských brodů, 106^v Samson holýma rukama roztrhl řvoucího lva, 107^r Samsonův boj proti Pelištejcům, 107^v Samson se vysvobozuje ze zajetí v Gáze, 106^r Samson podveden Pelištejkou Delílou, 106^v Samsonův triumf, 108^v Trestná výprava proti Benjamíncům, 112^v Porážka Israele, 113^r Boží schrána způsobuje

pohromy v pelištejských městech, 115^f Pomazání Saula za krále, 118^f Pomazání Davida za krále, 121^f David a Goliáš, 122^f Saulovy nástrahy, 126^v David v Saulově táboře, 127^v Saulův konec, 131^v David a Bat-šeba, 135^v Abšalónova smrt, 141^v Šalamounův soud, 142^v Šalamounův chrám, 143^f Paláce krále Šalamouna, 143^z Chrámové vybavení, 144^f Chrámové vybavení, 146^f Návštěva královny ze Sáby, 146^v Šalamounovo bohatství, 151^f Eliášův zápas na Karmelu, 153^v Achabova smrt, 154^v Eliáš vstupuje v ohnivém voze na nebe, 155^v Vdova utiskovaná věřitelem našla pomoc u Eliši, 157^v Nečekané vítězství nad Aramejci, 159^f Smrt královny Jezabel, 163^f Pád severního Israele, 167^f Odvlečení do Babylóna, 202^v Král Achašveroš pořádá okázalou hostinu a zapuzuje královnu Vašti, 204^f Ester před králem, 204^v Pocta Mordokajovi, 206^f Jóbovo utrpení, 217^v Žalmy – Král David zpívající žalmy za doprovodu harfy, 4^v Proroctví Izajáše, 26^f Povolání Jeremjáše, 42^f Jeremjáš v cisterně (vysvobozen Ebedmelekem), 52^v Ezechiel povolán za proroka (Vidění Hospodinovy slávy), 55^f Lid obdrží nové srdce a nového ducha, 63^v Nabúkadnesarův sen, 81^f V ohnivě peci, 83^f Vidění posledních věcí (Čtyři zvířata), 86^v Ozeáš a jeho proroctví, 90^v Jól a jeho proroctví, 92^f Ámos a jeho proroctví, 95^f Abdijáš a jeho proroctví, 96^f Jonáš a jeho proroctví (vyvržení rybou na pevninu), 97^f Micheáš a jeho proroctví, 98^v Nahum a jeho proroctví, 100^v Abakuk a jeho proroctví, 102^f Sofonjáš a jeho proroctví, 103^v Ageus a jeho proroctví, 104^v Zacharjáš a jeho proroctví, 108^v Malachiáš a jeho proroctví, 113^v Judita odřezává hlavu Holofernovu, 122^v Tobijáš je oslepen (ptačím trusem, který spadne do jeho oka), 145^v 1. kniha Makabejská (povstání židovského kněze Matatiáše), 148^f Vojenské úspěchy Judy Makabejského, 158^f 2. kniha Makabejská.

Seznam vyobrazení v Novém zákoně:

3^f sv. Matouš, 17^f sv. Marek, 25^v sv. Lukáš, 40^f sv. Jan, 51^v sv. Lukáš, 67^v List apoštola Pavla Římanům, 74^v List apoštola Pavla Korintským, 85^f List apoštola Pavla Galatským, 89^v List apoštola Pavla Filipským, 93^f List apoštola Pavla Tesalonickým, 95^v List apoštola Pavla Timoteovi, 100^f První list Petrův, 103^f První list Janův, 112^v Jan na ostrově Patmos (Povolání Jana), 113^v Vidění Boží moci, 114^v Hrůzy šesti pečeti (C, D, E), 116^f Záchrana vyvolených (F), 117^f Sedmá pečeť a andělé s polnicemi (G), 118^f Hrůzy šesti polnic (H, I, K, L, M, N), 119^f Nové povolání k proroctví (O), 120^f Dva svědkové k výstraze světu (P), 121^v Poražený nepřítel (Q), 122^f Dravé šelmy vládnu zemí, 123^f Ohlášení soudu (S, T), 124^v Hrůzy sedmi nádob/Andělé vylévají hrůzy sedmi nádob (V), 125^f Soud nad nevěstkou, 125^v Pád Babylóna, 126^f Kristovo vítězství nad antikristem (Z), 126^v Spoutání satana a tisíciletá říše (AA), 127^f Konečné vítězství a soud (BB), 127^v Nové nebe a nová země (CC).

Vazba:

tvořena prkénkovými deskami potaženými hnědou, značně odřenou kůží, zdobena slepotiskem do rámových kompozic, zrcadlo přední a zadní desky vyplněno plotnou s portréty reformátorů, stopy po dvou sponách. Ořízka není zdobená. V horním vloženém poli název Biblia. Na přídeštích, podtitulních listech a dalších místech v tisku rukopisné poznámky černým inkoustem.

Provenience:

tisk je neznámého původu, [rukopisný přípisek na předním přídešti] N° 556.

SACRA BIBLIA Das ist: Die gantze Heilige Schrift, Altes und Neues Testaments, Nach alter Zu Christlicher Kirchen gehabter Translation treulich verteutschet Durch D. Johann Dietenberger, Anjetzo aufs neue in gewisse eingetheilet/an vielen Orten gebessert, und mit einen nutzlichen Register versehen.

Impresum: Nürnberg und Franckfurth/Zu finden bey Johann Christoph Lochnern, Buchhändlern. Im Jahre Christi M. D. C. C. XXXII. [1732].
Norimberk, Frankfurt nad Mohanem [Německo]: Lochner, Johann Christoph.

Kolace, formát: [52] – 1018 – [6] – 298 s. + 24 obrazových příloh. 8°.

Jazyk: německý

Typologický rozbor:

písmo fraktura. Sloupcový tisk, sloupce odděleny jednoduchou linkou, předmluvy per extensum. Tisk jednobarevný, titulní list červeno-černý. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích, časté chyby v paginaci. Text orámován rámcí uzavřenými ze 4 stran, tvořenými 2 jednoduchými linkami. Živá záhlaví umístěná mezi dvěma linkami rámců. Marginálie umístěny mezi dvěma linkami rámců.

Grafická výzdoba:

na titulním listu dřevořezová viněta s emblémem IHS, v názvu titulu 3 bílé iniciály H, S, T na ilustračním pozadí vtištěné černým tiskem. V záhlaví předmluvy dřevořezový vlys, v centrální části dva andělci nesoucí kartuš, v jejímž emblému je křesťanský motiv pelikána, krmícího svá mláďata svou krví. V dalších částech vlisy v podobě fleuronů a ornamentů tvořených řadami tiskařských ozdůbek. Předmluva uzavřena dřevořezovou vinětou, v emblému letící holubice nesoucí v zobáku olivovou ratolest. Iniciály velikosti 6 řádků, bílé písmeno frakturové i antikvové na rostlinném pozadí. Versálky velikosti 2 řádek, fraktura. Kapitoly uzavírány dřevořezovými vinětami košů s ovocem.

Celostránkové mědirytiny v části Starého zákona jsou nesignované, číslované pag: 1, 49, 189, 725 a 937 jsou ve tvaru šachovnice tvořené 15 starozákonnými vyobrazeními. Nad jednotlivými vyobrazeními devízy se jmény nebo odkazy na biblický text.

Seznam vyobrazení ve Starém zákoně:

pag: 1: Stvoření světa, Adam a Eva, Vyhnání z ráje, Obětování Izáka, Hod beránka, Soslání many, Mojžíš vyvádí vodu ze skály, Mojžíš na hoře Sínaj, Přehled vykonaných prací, Reptání lidu, Vyslání a návrat zvěďů, Bronzový had, Bileám a Hospodinův posel, Mojžíšova smrt,

pag: 49: Abrahám, Izák, Jákob, Ruben, Šimeón, Lévi, Juda, Zabulón, Isacher, Dan, Gád, Ášer, Naftalí, Josef, Benjamín (3 starozákonní patriarchové a 12 Jákobových synů),

pag: 189: Přejít přes Jordán, Debořina píseň (Vítězství nad Síserou), Rút (Na Bóazově humně), Ester před králem, Jób, Žalm Davidům, Píseň písní, Kniha moudrosti, Sírachovec,

pag: 725: Prorok Izajáš, Prorok Izajáš povolán k službě, Prorok Jeremjáš, Povolání Jeremjáše, (Jeremiášův) Pláč, Prorok Ezechiel, Prorok Daniel v ohnivé peci, Daniel ve lví jámě, Prorok Ozeáš, Prorok Jóel, Prorok Ámos, Prorok Abdijáš,
pag: 937: Prorok Jonáš, Jonáš v útrokách ryby, Hospodin poučuje rozhněvaného Jonáše o milosrdenství, Prorok Micheáš, Výnos proroka Nahuma o Ninive, Vidění proroka Abakuka, Sofonjáš, Prorok Ageus, Vidění proroka Zacharjáše, Vidění proroka Zacharjáše (Svítek a éfa), Proroctví Zachrášovo o příchodu Mesiáše, Proroctví Malachiášovo o příchodu posla i Pána, Prorok Baruch, 1. kniha Makabejská, 2. kniha Makabejská.

Celostránkové mědirytiny v části Nového zákona jsou (kromě jedné) nesignované, nečíslované, nejsou součástí paginace, každá obsahuje celostránkové vyobrazení jedné novozákonní postavy, evangelistů (evangelisté vyobrazení se svými atributy), mučedníků (mučedníci vyobrazení s atributy jejich mučednictví) a světců. Pod jednotlivými vyobrazeními umístěny devizy se jmény zobrazovaných postav.

Seznam vyobrazení v Novém zákoně:

Ježíš spasitel světa, Panna Marie, evangelisté sv. Matouš, sv. Marek (mezi s. 40-41), sv. Lukáš (mezi s. 62-63), sv. Jan (mezi s. 98-99), sv. Matyáš, sv. Matouš (zde pod pravým dolním rohem signatura – H.Bölm:sc.), sv. Bartoloměj, sv. Ondřej, sv. Tomáš, sv. Tadeáš (mezi s. 128-129), sv. Filip (mezi s. 136-137), sv. Jakub menší (mezi s. 142-143), sv. Šimon (mezi s. 156-157), sv. Pavel (mezi s. 162-163), sv. Jakub větší (mezi s. 262-263), sv. Petr (mezi s. 266-267), sv. Jan (mezi s. 167-268).

Vazba:

tvorena masivními dřevěnými deskami potaženými hnědou usní s vytlačovaným ornamentem ve středu plotny, kožené řemínky nedochovány. Černá ořízka.

Provenience:

[exlibris na předním přideštlí] Sbírký Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou, 206. Tisk získalo muzeum v r. 1946, dar Josefa Kosinky.

ST 625

MISSALE ROMANVM EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITVTVM PII V. PONT. MAX. IVSSV EDITVM, ET CLEMENTIS VIII. PRIMVM, NVNC DENVO VRBANI PAPAE OCTAVI AVCTORITATE RECOGNITVM. In quo MISSAE propriae de SANCTIS ad longum positae sunt ad maiorem celebrantium commoditatem.

Impresum: ANTVERPIAE, EX OFFICINA PLANTINIANA BALTHASARIS MORETI. M. DC. LXXXII. [1682].

Antverpy [Belgie]: Moretus, Balthasar.

Kolace, formát: 624 s. + 8 celostránkových mědirytin. 4°.

Jazyk: latinský.

Typologický rozbor:

písmo antikva, antikvová kurziva. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum. Tisk červeno-černý. Text orámován rámcí uzavřenými ze 4 stran, tvořenými 2 jednoduchými linkami. Živá záhlaví, marginálie, stránkové kustody a signatury umístěny mezi dvěma linkami rámců. Gotická notace. Versálky o velikosti 2 řádků.

Grafická výzdoba:

na titulním listu mědirytinová ilustrace znázorňující svatou hostii uloženou v monstranci, vydávající zář, jež osvětluje anděly, kteří ji obklopují, dva andělé (klečící v popředí) třímají v rukou kadidelnice. Iniciály o velikosti 7 a 4 řádků v podobě jednoduchého červeného písmene s černým orámováním nebo bílého písmene s černým orámováním (antikva) v čtvercovém pozadí s figurální výzdobou s náboženským motivem. Osmi vinětami je vyplněn prázdný prostor v závěru jednotlivých kapitol oddílu Proprivm Missarvm de tempore. Motivy převážně s náboženskou symbolikou, v jednom případě mísa s ovocem. Sedm vinět vytištěno černým tiskem, jedna červeným, viněta na s. 333 signována monogramem E. Q.,⁸⁸ viněta na s. 605 monogramem I. C. I.

Seznam vyobrazení:

1. Narození Ježíše Krista (s. 20), 2. Klanění tří králů (s. 52), 3. Kánonový obraz (s. 284), 4. Zmrtvýchvstání Krista (s. 298), 5. Seslání Ducha svatého (s. 334), 6. Poslední večeře Páně (s. 352), 7. Nanebevzetí Panny Marie (s. 550), 8. Panna Marie prosí za lidstvo (s. 606).

Vazba:

tvořena dřevěnými deskami překrytými hnědou koženou usní, na hřbetu drobné vytlačované ornamenty a štítek s nápisem P. SCHNELL, THEOLOGIA MORALIS, OMUS I., opatřena dvěma koženými řemínky s přezkami (jeden dochovaný, druhý odtržený), vazba poškozena v horní části hřbetu.

⁸⁸ Erasmus Quellinius.

Provenience:

[razítko na předním přideštl] Muzeum města Źďáru č. poř. 478. Tisk daroval muzeu v r. 1948 Frant. Tomšovský, major v Plzni.

MISSALE NOVUM ROMANUM-MORAVICUM EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITUTUM, PII V. PONT. MAX. JUSSU EDITUM. ET CLEMENTIS VIII. PRIMUM, NUNC DENUO URBANI PAPAE OCTAVI AUTHORITY RECOGNITUM. IN QUO Missae propriae de Sanctis, ac Festis novissimis, A Summis Pontificibus ab Anno 1640. usque ad 1712. tum de praecepto, tum ad libitum celebrari concessae, omnes suis locis, pro celebrantium commoditate, ad longum extensae, & appositae sunt.

Impresum: PRO DIOECESI MORAVIAE Cum Speciali Privilegio Sac. Caes. Regiaeque Majestatis. OLOMUCII ET BRUNNAE. SUMPTIBUS JOANNIS GEORGII MUFFAT BIPLIOPOLAE. ANNO DOMINI M. DCC. XII. [1712].
Olomouc, Brno [ČR]: Muffat, Johann Georg.

Kolace, formát: 680 – 31 – 92 s. + 11 celostránkových mědirytin. 6°.

Jazyk: latinský

Typologický rozbor:

písmo antikva, antikvová kurziva. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum. Tisk červeno-černý. Text orámován rámcí uzavřenými ze 4 stran, tvořenými 2 jednoduchými linkami. Živá záhlaví, marginálie, stránkové kustody, signatury a norma umístěny mezi dvěma linkami rámců. Versálky o velikosti 2 – 3 řádků. Gotická notace. Norma – Olom.

Grafická výzdoba:

na titulním listu mědirytina, signována: Philipp Iacob Leidenhoffer, sculp.:, svatá hostie uložená v monstranci, vydávající zář, osvětlující anděly, kteří ji obklopují, dva andělé třímají v rukou kadidelnice. Vlasy v záhlaví předmluv a indexu. Iniciály o velikosti 4 a 5 řádků v podobě jednoduchého bílého písmene s černým orámováním v čtvercovém pozadí s figurální výzdobou s náboženským motivem. Deseti vinětami je vyplněn prázdný prostor v závěru jednotlivých kapitol oddílu Proprium missarum de tempore, motivy převážně s náboženskou symbolikou. Viněty na s. 279, 317, 329 a 396 signovány monogramem I. M.

Seznam vyobrazení:

1. Oltář s liturgickými předměty (nesign., nečísl.), 2. Zvěstování (s. 1), 3. Narození Ježíše Krista (s. 20), 4. Klanění tří králů (s. 46), 5. Kánonový obraz (s. 280), 6. Zmrtvýchvstání Krista (s. 295), 7. Nanebevstoupení Krista (s. 318), 8. Soslání Ducha svatého (s. 330), 9. Poslední večeře Páně (s. 348), 10. Nanebevzetí Panny Marie (s. 582), 11. Panna Marie prosí za lidstvo (s. 654). Pod pravými dolními okraji signatury: Philipp Iacob Leidenhoffer, sculp.:

Vazba:

tvořena dřevěnými deskami překrytými černou koženou usní, stopy po nárožních kováních, na přední desce zlacený kříž, na hřbetu štítek s nápisem MISSALE ROMANUM, opatřena dvěma koženými řemínky s přezkami (jeden dochovaný). Červená ořízka.

Provenience: [exlibris na předním přideščí] Sbírký Okresního vlastivědného muzea
Žďár nad Sázavou, 1207. Tisk získalo muzeum v r. 1950.

ST 645

BIBLIA SACRA VULGATAE EDITIONIS AUCTORITATE SIXTI V. ET CLEMENTIS VIII. PONT. MAX. RECOGNITA, GERMANICA INTERPRETATIONE SEU, VERSIONE, SUMMARIIS INSUPER ET NOTIS THEOLOGICIS, HISTORICIS, ET CHRONOLOGICIS ILLUSTRATA, STUDIO P. THOMAE AQ. ERHARD, ORD. S. BENEDICTI in antiq. & exempto Congregationis Angelicae Wessofontano Monasterio Theologi & Professi.

EDITIO SEXTA.

BIBEL, Oder Heilige Schrifft Des Alten und neuen Testaments, Nach der Uralten und in Latein gemainen, auch von der Römisch-Catholischen Kirch bewährten Übersetzung. Mit vorgesetztem Lateinischen Text und neuen Summariis, auch beygesetzten kurtzen Auslegungen aus bewährten Lehreren, treulich und auf die jetzige Art zu reden in die Teutsche Sprach übersetzt, und also eingerichtet von P. THOMA AQ. ERHARD S. BENEDICTI Ordens.

Sechste Auflag.

Impresum: CUM LICENTIA SUPERIORUM & Sacrae Caesaræ Majestatis, nec non Serenissimi Ducis & Electoris Bavariæ Privilegio Speciali.

Augsburg und Nürtzburg, Verlegt von Martin Veith, Buchhändlern. Im Jahr 1748.

Augsburk, [Německo]: Veith, Martin.

Kolace, formát: [28] – 905 s. 2°.

Jazyk: latinský a německý, polyglot (vícejazyčná bible).

Typologický rozbor:

písmo fraktura, antikva a antikvová kurziva. Sloupcový tisk, sloupce odděleny jednoduchou linkou; censura, privilegium a předmluva per extensum. Tisk jednobarevný, titulní list červeno-černý. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích. Živá záhlaví, kapitála. Marginálie.

Grafická výzdoba:

impresum odděleno dvojlínkou (tlustá a tenká čára) zakončenou drobnými kvítky na obou koncích. V záhlaví censury, privilegia a předmluva ornamenty tvořené z pásů tiskařských ozdůbek, na konci předmluva viněta s emblémem svätce v profilu. Na s. 905 viněta v podobě kartuše s emblémem IHS a beránkem. Iniciály velikosti 8 a 6 řádků, bílé písmeno na rostlinném pozadí. Versálky velikosti 2 řádek, fraktura.

Vazba:

tvořena dřevěnými deskami potaženými bělenou usní se slepo tiskovým ústředním ornamentem ve středu plotny, kovové spony a řemínky zachované a funkční. Na hřbetu v hnědém štítku nápis Biblia Sacra, Latino Germanica, Volum I. Zelená ořízka.

Provenience:

[exlibris na předním přideštl] Sbírký Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou s číslem 477, v pravém dolním rohu [rukopisný vlastnická poznámka] P. Eugen. Affem. ord. Cisterc.⁸⁹

⁸⁹ Dle záznamu č. 477 Přírůstkové knihy staré ze dne 28. 3. 1948: Tato bible je po řeholníku žďár. kláštera, který se usadil (po rozpuštění kláštera) v mlýně u Tálských.

MISSALE NOVUM ROMANO-OLOMUCENSE EX DECRETO SACRO-SANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITUTUM, PII V. PONT. MAX. JUSSU EDITUM, ET CLEMENTIS VIII. PRIMUM, NUNC DENUO URBANI PAPAE OCTAVI AUTHORITY RECOGNITUM. IN QUO Missae Propriae de Sanctis, ac Festis novissimis, A Summis Pontificibus ab Anno 1640. usque ad 1712. tum de praecepto, tum ad libitum celebrari concessae, omnes suis locis, pro celebrantium commoditate, ad longum extensae, & appositae sunt. PRO DIOECESI MORAVIAE.

Impresum: Cum Speciali Privilegio Sac. Caes. Regiaeque Majestatis. Olomucii sumptibus Melchioris Henrici Windhauer Bibliopegi. Anno Domini M.DCC.XL. [1740].

Olomouc [ČR]: Windhauer, Johann Heinrich Melchior.

Kolace, formát: 553 – C [100] + 10 mědirytin (vč. frontispis). s. 4°.

Jazyk: latinský.

Typologický rozbor:

písmo antikva, kurziva. Sloupcový tisk, předmluvy per extensum. Tisk červeno-černý. Signatury. Kustody stránkové. Živá záhlaví. Gotická notace.

Grafická výzdoba:

mezi titulem a impresem je umístěna mědirytinová ilustrace. Mědiryt je signován ve spodní části obrazového pole „Zeidler⁹⁰ sc: Neustadt in Moravia“.⁹¹ Námětem je svatá hostie uložená v monstranci vydávající zář. Dva andělé po stranách třímají v rukou kadidelnice. Na celostránkovém mědirytinovém frontispisu je vyobrazen erb olomouckých biskupů umístěný na kamenném podstavci. Frontispis je umístěn proti titulnímu listu a nese signaturu „Zeidler sc: Neustadt in Moravia“ v pravém dolním rohu obrazového pole.

Seznam vyobrazení:

1. Oltář s liturgickými předměty, **2.** Narození Ježíše Krista (s. 16, sign.), **3.** Klanění tří králů (s. 40, sign.), **4.** Zmrtvýchvstání Krista (s. 244, sign), **5.** Nanebevstoupení Krista (s. 264, nesign.), **6.** Seslání Ducha svatého (s. 274, nesign.), **7.** Poslední večeře Páně (s. 290, nesign), **8.** Nanebevzetí Panny Marie (s. 492, sign.), **9.** Nebeské království (s. 554, sign.). Pod pravými dolními rohy nebo dole uprotřed signatury “Zeidler, sc: M. Neustadt“.

Vazba:

tvořena dřevěnými deskami potaženými hnědou usní. Po stranách desek drobné zlacené ornamenty, zřetelná přítomnost spon a dvou řemíků, nedochovány. Ořízka červená.

⁹⁰ Ignác Zeidler.

⁹¹ Uničov.

Provenience:

[exlibris na předním přidešті] Sbírkы Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou s číslem 649.

SACRA BIBLIA Das ist: Die gantze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments: Nach der letzten Römischen Sirtiner EDITION Durch Den Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn CASPARUM ULENBERRGIUM, Lippienfem. Der Heiligen Schrift Licentiaten/Pastoren zu St. Columben in Cölln. In diesem dritten Druck auf Neue mit grossem Fleiß wieder übersehen/ und von denen vorhero eingeschlichenen vielen Druck-Fehlern gereiniget/und mit schönen Kupffern gezieret/Auch mit Bewilligung und Approbation der Hohen Geistlichen Obrigkeit Erstlich zu Cölln/anjetzo aber zu Bamberg.

Impresum: Bamberg/Verlegt von Johann Ziegern und Georg Lehmann, Gedruckt zu Fürth/von Abraham von Werth/im Jahr Christi 1701.

Bamberg [Německo]: Zieger, Johannes; Lehmann, Johann Georg.

Kolace, formát: [70] – 654 – [1] – 278 – [1] – 242 s. + 19 celostránkových mědirytin (vč. frontispis). 6°.

Jazyk: německý a latinský.

Typologický rozbor:

písmo fraktura, latinský text antikvou, v nadpisech římské číslice. Sloupcový tisk, sloupce odděleny dvěma jednoduchými linkami, v mezilinkovém prostoru uváděna čísla veršů arabskými číslicemi, licence a předmluva per extensum. Tisk jednobarevný, titulní list červeno-černý. Signatury. Kustody stránkové. Arabské stránkování v horních vnějších rozích, mezi dvěma linkami rámců, v paginaci chybné číslování. Text orámován rámcí uzavřenými ze 4 stran, tvořenými 2 jednoduchými linkami. Živá záhlaví, mezi dvěma linkami rámců. Marginálie. Versálky velikosti 3 řádky.

Grafická výzdoba:

na titulním listu nesignovaná dřevořezová obdélníková viněta s emblémem IHS, od impresa oddělena jednoduchou linkou. Mědirytinový frontispis tvoří architektonický portál po stranách postavy Mojžíše a Árona. V zavilínové kartuši, umístěné nad rytým textem „Biblia Sacra oder Die gantze heilige Schrift durch Herrn Caspar Ulenberg Verdeutsch“, motiv Prvního hříchu. V další zavilínové kartuši, umístěné v dolní části podpírané z obou stran buclatými andílky s rohy hojnosti, motiv Ukřižování. V pravém dolním rohu evangelisté Lukáš a Jan, v levém Matouš a Marek. Frontispis je v pravém dolním rohu natolik poškozen, že nelze zjistit, zda byl signován. V záhlaví předmluvy ornament tvořený řadami tiskařských ozdůbek. Na s. 3 Starého zákona vlys s emblémem IHS v ústřední části, z obou stran podpíraným dvěma andílky, na s. 3 knih Proroků vlys se 4 emblémy proroků Izaijáše, Jeremjáše, Ezechiela a Daniela, na s. 3 Nového zákona vlys s emblémem IHS v ústřední části, z obou stran podpíraným dvěma andílky. V předmluvě iniciála D velikosti 9 řádků, bílé písmeno frakturové na ilustračním pozadí, v rejstříku iniciála A velikosti 14 řádků, každá biblická kniha uvozena iniciálou velikosti 12 řádků. Kapitoly uzavírány dřevořezovými vinětami košů s ovocem a váz/kalichů s květinami.

Seznam vyobrazení:

1. Mojžíš (N. 1, p. 3, signatura E. Nunzer⁹² Inv. et Sculp:), **2.** Samson (N. 4, p. 2:31, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **3.** Samuel (N. 5, p. 24-5, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **4.** neoznačená nesignovaná ilustrace, **5.** neoznačená nesignovaná ilustrace Jób, **6.** Siráchovec (N. 10, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **7.** Izajáš (N. 11, p. 3 in Propheten, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **8.** sv. Lukáš (N. XX, pag. 32 Neý-Testam, v pravém dolním rohu spojitý monogram AB), **9.** neoznačená nesignovaná ilustrace proroka s nápisem „Weissage von diese Beinen“, **10.** Juda Makabejský (N. 15, In Maccabäum fol. 2.30, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **11.** Ježíš Kristus (N. XVI, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **12.** Maria matka Ježíše Krista (N. XVII, signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **13.** sv. Matouš (N. XVIII, pag. 3 Neý-Testam, pod pravým dolním rohem signatura J. A. Boener⁹³ f.), sv. Marek (N. XVIV, pag. 33 Neý-Testam, nesignovaná), **14.** sv. Josef (N. XXI, pag. 56 Neý-Testam, pod pravým dolním rohem signatura J.A. Boener f.), **15.** sv. Jan Evangelista (N. XXII, pag. 85 Neý-Testam, nesignována), **16.** sv. Jan Křtitel s nápisem „Zur vergebung der Sünden.“ (K odpuštění hříchů) (N. XXIII., p. 86 N.Test., signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:), **17.** sv. Pavel apoštol Ježíše Krista (N. XXIV., nesignovaná), **18.** sv. Petr apoštol Ježíše Krista (N. XXV., signatura E. Nunzer Inv. et Sculp:).

Vazba:

tvořena tmavými lepenkovými deskami, na hřbetu zlacený titul BIBLIA SACRA.

Provenience:

[exlibris na předním přideščí] Sbírký Okresního vlastivědného muzea Žďár nad Sázavou s číslem 633. Tisk darovala muzeu v r. 1957 Hedvika Böhmová, Brno, Gorkého 46.

⁹² Engelhard Nunzer.

⁹³ Johann Alexander Boener.

4. Podrobný popis vybraných tisků

Bible a misály se řadí k nejposvátnějším knihám v rámci křesťanské církve. Výlučné postavení biblí a misálů mezi ostatními knihami si křesťané uvědomovali, a tak právě těmto byla věnována mimořádná pozornost nejen ve zpracování, ale i v následné péči o jednotlivé exempláře.

4.1 Bible

Bible je sbírka šedesáti šesti knih, vzniklých v průběhu téměř 1600 let, počínaje přibližně rokem 1400 př. n. l. Dříve než se objevily v psané podobě, předávaly se biblické příběhy z generace na generaci ústním podáním. Jednotlivé knihy od různých autorů se postupně spojily do jediné velké knihy, která se pak stala Biblí.

Biblické texty byly původně sepsány v hebrejském, aramejském a řeckém jazyce. Mezi nejstarší překlady bible do latinského jazyka patří *Vetus latina* a tzv. *Vulgáta*, jejímž autorem se na konci 4. století stal jeden z církevních otců, sv. Jeroným. Po celý středověk byla bible spolu s liturgickými knihami nejčastěji opisovanými knihami v klášterních skriptoriích.

Od 20. let 15. století nastává nová etapa produkce knih. Technické možnosti blokové knihy však nemohly stačit na tak složitý a rozsáhlý text jaký představovala bible. Blokové knihy s biblickou tematikou tak zůstávají pouze drobnými tisky o několika desítkách stran, jejichž hlavní náplní jsou dřevorezy s biblickými výjevy doplněné o krátký textový doprovod. Mezi nejčastěji tištěnými tituly patřila tzv. *Biblia Pauperum*, která sloužila jako výuková pomůcka pro potřeby duchovenstva.

Skutečnou a kompletní bibli vytiskl svým zcela převratným vynálezem až Johann Gutenberg, hnán touhou co nejvěrněji napodobit rukopisnou knihu. Nejvýznamnějším dílem přičítaným Gutenbergovi je latinská dvousvazková 42řádková bible, která byla dokončena nejpozději roku 1456.⁹⁴

⁹⁴ *Knihy v proměnách staletí*, s. 120.

Pro pokračovatele Gutenberga představoval tisk bible průběžný kámen jejich tiskařských dovedností, ale také prestižní záležitost a cíl jejich snah.⁹⁵ Vyžadoval vysokou počáteční investici do lisů, papírenského a tiskařského materiálu. Členitý text provázený řadou marginálií a odkazů kladl vysoké nároky na práci sazečů i tiskařů. Přesto již v období prvotisků patřila bible mezi nejčastěji tištěné tituly. Tato tradice se přenesla také do období starých tisků.

V 16. století do osudů bible radikálním způsobem zasahuje reformace. Německý teolog, kazatel a reformátor Martin Luther (1483 – 1546) dokončil v roce 1534 své životní dílo – překlad bible do německého jazyka. Lutherovým cílem bylo přeložit biblický text do jazyka srozumitelného i prostému lidu, aby zpřístupnil Písmo širokým vrstvám obyvatel německých zemí. K popularitě jeho díla značnou měrou přispěl také knihtisk. Lutherův překlad byl poprvé kompletně vydán ve Wittenberku v roce 1534 vydavatelem Hansem Lufftem pod názvem: *Biblia – das ist die gantze Heilige Schrift Deusch.*⁹⁶

Lutherova bible se díky činnorodému úsilí řady dalších nakladatelů dostávala prakticky do každé protestantské domácnosti. Její masové rozšíření napomohlo k vývoji spisovného německého jazyka v německy mluvících oblastech Svaté říše římské,⁹⁷ a také přispělo k vytváření německé národní identity.

Reformace nacházela od 20. let 16. století ohlas také v českých zemích. Luteráni získávali převahu hlavně mezi německy hovořícím obyvatelstvem. Novoutrakvisté (sympatizující s luterstvím) zatlačovali do pozadí staroutrakvisty. Probíhajícími snahám o zachování náboženské snášenlivosti bránilo stále se stupňující napětí mezi nekatolíky a katolíky. Bělohorská porážka pak znamenala rychlý nástup rekatolizace. Nová ústava Obnovené zřízení zemské (1627, 1628) stanovila jako jediné platné katolické vyznání. Nekatolické bible a vůbec nekatolická literatura se stávají cílem konfiskačních komisí. Nalezené výtisky jsou zabavovány a likvidovány.

Navzdory cenzuře udržovali knihkupci ilegální kontakty se zahraničními centry. Z německých do českých zemí proudila protestantská literatura. Směřovala zejména

⁹⁵ *Knihy v proměnách staletí*, s. 160.

⁹⁶ *Hans Lufft* [online], [cit. 2016-04-23], Dostupné z: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Hans_Lufft.

⁹⁷ Do té doby byl německý jazyk rozříštěn do řady velmi odlišných dialektů.

na Moravu, kam se před pronásledováním uchýlovalo mnoho nekatolíků. Jedním z nejvýznamnějších center tisku protestantské literatury se v 16. století stalo jihoněmecké město Norimberk.

4.1.1 Tisk 1 – Bible (Norimberk, 1583), Sign.: ST 623

Tato bible je nejstarším a nejpůsobivějším tiskem z celé sbírky starých tisků muzea. Titulní list k Starému zákonu není dochován. Na dvou zachovaných titulních listech – k Novému zákonu (Das Neue Testament: deutsch. Durch D. Mart. Luther.) a ke knihám Proroků (Die Propheten alle deutsch. Durch D. Mart. Luther.) – je přítomna část impressa: Nürnberg. M. D. LXXXIII. Na konci tisku (v kolofónu) se nachází další údaj o původci: Gedruckt zu Nürnberg bey Katharina Gerlachin/vnd Johans vom Berg Erben.

Z těchto údajů jsem dospěla k závěru, že se jedná o výtisk Lutherovy bible z roku 1583, který je produktem norimberské tiskárny založené Johannem vom Bergem. Tento tiskař a nakladatel pocházel z Gentu (Belgie) a byl žákem pařížské univerzity. Usadil se v Norimberku a konvertoval k luteránství. Zde se také roku 1541 oženil s Katharinou Schmidovou. Johann vom Berg v letech 1542 a 1563 vydával nekatolickou literaturu ve spolupráci se svým společníkem Ulrichem Neuberem.⁹⁸

Katharina se dva roky po smrti manžela (zemřel roku 1563 při morové epidemii) provdala za Dietricha Gerlacha. To objasňuje znění impressa z tohoto období: Gedruckt zu Nürnberg bey Katharina Gerlachin und Johans vom Berg Erben. Společník Neuber byl v roce 1569 z obchodního společenství vyloučen a založil si vlastní tiskárnu. Po smrti svého druhého manžela v roce 1575 pracovala Katharina Gerlach (Gerlachin) samostatně zejména na produkci hudebních publikací.⁹⁹

Oba dva dochované titulní listy se vyznačují stejnou výzdobou. Text je tištěn dvoubarevným (červeno-černým tiskem). Největší zdobnost je soustředěna na první písmeno, které je bohatě doplněno spirálovitými ornamenty. Titul je umístěn

⁹⁸ *Encyklopedie knihy*, s. 425, 630, 300.

⁹⁹ Tamtéž.

uprostřed bordury renesančního rázu, provedené černým tiskem. Borduru tvoří široký zavilínový rámeček. Pět výklenků je vyplněno výjevy z Písma (v horní části Narození Páně, vlevo Ježíš s učedníky a Ježíš na hoře Olivetské, vpravo Zmrtvýchvstání Krista a Soslání Ducha svatého). V dolní části bordury se nachází impozantní zavilínová kartuš. Horní část kartuše zdobí štít nesoucí znak města Norimberk.¹⁰⁰ Tiskaři 16. století s velkou oblibou umísťovali do svých knih oficiální městské znaky. Pod štítem je výjev znázorňující dvě ženské postavy, z nichž jedna s andělskými křídly drží v napřažené pravé ruce planoucí srdce. Vstříc jí jde druhá postava nesoucí glóbus. Za ústředním motivem lze zahlédnout několik svazků zavřených i rozevřených knih a hudebních nástrojů. V pozadí se rýsuje hradní věž obehnaná částí hradeb. Kartuš zdobí z každé strany postava buclatého andílka, sedícího ve výklenku. V nejspodnější části kartuše lze zaznamenat dvě signatury VS a IB.

Pod prvním monogramem (VS) se skrývá slavný norimberský kreslíř, malíř a grafik Virgil Solis st. (1514 – 1562), který během svého života vytvořil ve stylu manýrismu několik tisíc dřevořezů a mědirytin. Virgil Solis st. se v roce 1562 stal obětí morové epidemie. S vdovou se oženil a dílnu po smrti svého mistra převzal tovaryš Jenichen Balthasar (činný v letech 1560 až 1587) užívající monogram IB nebo BI, který by mohl být autorem tohoto dřevořezu dle Solisova návrhu.¹⁰¹

Jak jsem již uvedla, zkoumaný tisk nemá zachovaný titulní list k Starému zákonu. Lutherovy bible zpravidla nesou název Biblia(.) Das ist Die gantze Heilige Schrifft. V další části názvu mohou být různé obměny. Tuto další část názvu však lze již odvodit ze zachovaného titulního listu k Novému zákonu. Titulní list tedy mohl nést název: Biblia(.) Das ist Die gantze Heilige Schrifft: deutsch. Durch D. Mart. Luther. Součástí názvu mohlo být i část impresy: Nürnberg. M. D. LXXXIII.

Pokud jde o výzdobu titulního listu, lze vycházet z předpokladu, že titulní list byl orámován bordurou (podobně jako zachovaný titulní list k Novému zákonu). Ovšem náměty v jednotlivých výklencích pravděpodobně neobsahovaly novozákonní tematiku vzhledem k tomu, že jde o titulní list k Starému zákonu. Na zachovaném

¹⁰⁰ Štít je polcený; v pravém zlatém poli vyniká z rozštěpení černý orel s vyplazeným jazykem, levé pole je pětkrát červeno-stříbrně kosmo dělené.

¹⁰¹ *Encyklopedie knihy*, s. 826.

titulním listu k Novému zákonu jsou uvedeny iniciály autora Virgila Solise (VS). V databázi digitální knihovny Die Bayerische Staatsbibliothek se nachází zdigitalizovaný tisk *Biblia Das ist Die gantze Heilige Schrift, Teutsch. D. Mart. Lut., sampt einem Register und schönen Figuren* z roku 1560,¹⁰² jehož výzdoba je dílem Virgila Solise. Titulní listy k Novému zákonu a knihám Proroků se téměř shodují (rozdíl je pouze v tom, že v digitalizované bibli je titulní list kolorován a na místě znaku města Norimberk se nachází vyobrazení letící Fámy s troubami). Na základě těchto zjištění je možné dojít k závěru, že podobně shodný mohl být také chybějící titulní list. V takovém případě by byl chybějící titulní list k Starému zákonu zdoben renesanční bordurou, tvořenou širokým zavilínovým rámcem, se šesti výklenky vyplněnými starozákonnými motivy (v horní části: Stvoření světa, vlevo: Noemova archa a Lot a jeho dcery, vpravo: Mojžíš přijímá Desatero na hoře Sínaj a Stavba babylonské věže, dole: Egyptské rány). Výklenek v dolní části mohl mít podobu kartuše, která je vlevo doprovázena postavou Adama a vpravo postavou Evy (oba oděni do fíkového listu).

Tisk obsahuje kompletní Lutherův překlad bible. Luther zařadil mezi Starý zákon a Nový zákon apokryfní texty, které se nachází v samostatné části nazvané Apocrypha.¹⁰³ Přehled jednotlivých knih Starého a Nového zákona je umístěn po předmluvách k Starému a Novému zákonu. Tento přehled je tvořen zkratkami biblických knih, celými názvy těchto knih a jejich latinskou podobou. V dalším sloupci pak následuje počet kapitol a list, na kterém příslušná biblická kniha začíná. Pro další orientaci v tisku slouží také rejstřík. Jednotlivé biblické knihy jsou rozděleny do kapitol, které jsou označovány římskými číslicemi.

Základním textovým písmem je švabach. Pokud se vyskytuje latinský text, je vždy důsledně uplatněna antikva (převážně kurzivní), velmi ojediněle se v textu vyskytují slova tištěná hebrejsky. Text je proveden černým tiskem. Živá záhlaví jsou umístěna uprostřed nahoře a nejsou od textu oddělena žádnou výzdobou. Jsou tvořena názvy

¹⁰² *Biblia Das ist die gantze Heylige Schrift, Teutsch; sampt einem Register und schönen Figuren* (= Holzschnitten von Virgil Solis), Frankfurt a.M., 1560, Signatur: Rar. 359 [online], [cit. 2016-04-24], Dostupné z: <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/?c=viewer&bandnummer=bsb00084762&pimage=00001&v=100&einzelsegmentsuche=&mehrsegmentsuche=&l=de>.

¹⁰³ Protestantské církve označují za apokryfní ty spisy, o jejichž zařazení do biblického kánonu nepanovala v církvi shoda.

jednotlivých kapitol, a to tak, že víceslovný záhlavový titulek je rozdělen proti sobě na rubové a lícové straně listu (např. Das I. Buch – Mose).

Po vnějších stranách odstavců provázejí text marginálie. Jejich obsahem jsou nejčastěji odkazy na jiná místa v biblickém textu. V jiných případech jde o jednoslovné vyjádření obsahu daného odstavce (např. v knize Genesis je odstavec pojednávající o stvoření člověka, doprovázen marginálií: Mensch.). Účelem těchto marginálií je snaha přispět k lepší orientaci v textu, který není dosud rozdělen do veršů.¹⁰⁴ Podle dosavadních zvyklostí jsou na okrajích stran textové úseky označeny pouze velkými písmeny abecedy, které lze považovat za další skupinu marginálií. Text je doplněn o četné vysvětlivky. Ty však nejsou umísťovány pod čarou, ale zasazovány přímo do textu tak, že jsou včleňovány mezi jednotlivé odstavce a s místy v textu spojovány pomocí symbolů *, † apod.

Zrcadlo sazby je tvořeno dvěma sloupci, pouze předmluvy ke Starému a Novému zákonu jsou tištěny per extensum. Konce kapitol jsou uzavírány ztrácející se sazbou. Jednotlivé listy jsou číslovány. Foliace arabskými číslicemi je umístěna na lícové straně listu v pravém horním rohu. Starý zákon je v rozsahu 262 listů, knihy Proroků včetně Apocryphy 170 a Nový zákon 127 listů. Číslice nejsou od hlavního textu oddělovány žádnou výzdobou, tiskař tak zachoval typografickou konvenci 16. století, podle níž rohové číslování dekor nepřipouštělo.¹⁰⁵ Tiskař se ve foliaci dopustil omylu – na listu 123 Starého zákona je vytištěno číslo 121. Tisk je opatřen stránkovými kustody, umístěvanými pravidelně v pravém dolním rohu každé jednotlivé stránky.

Iniciály jsou tvořeny černými písmeny obklopenými ve vnitřním i vnějším poli spleťtými arabeskovými motivy. V textu se vyskytují v několika velikostech. Největší iniciály o velikosti 9 – 11 řádků se nachází vždy na začátku každé jednotlivé biblické knihy. Menší iniciály o velikosti 5 – 6 řádků uvádějí jednotlivé kapitoly biblických knih. Každý jednotlivý odstavec je zdůrazněn versálkou o velikosti 3 řádků.

Jednotlivé biblické knihy jsou zakončovány vinětami, které se vyskytují nepravidelně tam, kde bylo třeba zaplnit prázdný prostor. V celém tisku se objevují tři typy vinět.

¹⁰⁴ Rozdělení bible na verše provedl poprvé francouzský knihtiskař R. Estienne v 16. století.

¹⁰⁵ *Encyklopedie knihy*, s. 193.

Viněta s vyobrazením divého muže, arabesková viněta a viněta trojúhelníkového tvaru zobrazující divého muže s rohy hojnosti uvězněného ve spleťtí závitové ornamentalistice. Viněty nejsou signovány.

Bible je bohatě ilustrovaná. Tento trend prý podporoval sám reformátor Martin Luther. Ilustrace měly napomoci k lepšímu pochopení bible a být protipólem strohých kalvínských biblí. V tisku se celkem nachází 147 ilustrací. Jsou provedeny technikou dřevořezu. Část je opatřena signaturou (nejčastěji spojitý monogram HM, ojediněle HME, u spodního okraje), část signována není. Autoři ilustračních dřevořezů a mědirytin se v 16. století podepisovali jen zřídka. Pokud ano, tak obvykle pouze monogramem.¹⁰⁶ Dohledat autora užívajícího signaturu HM/HME je proto velmi obtížné. Podobnou sérii biblických dřevořezů v tomto stylu vyhotovil Virgil Solis pro vydání Lutherovy bible z roku 1560. Dřevořezy byly po Solisově smrti reprodukovány v řadě dalších vydání Lutherovy bible. Za monogramem se tak může skrývat některý z umělců pracujících v dílně Solisova nástupce Jenichena Balthasara.

Rámce dřevořezů jsou vypracovány ve dřevě se závitovou ornamentikou, do níž je vkomponován zvířecí, květinový, ovocný a ptačí dekor, někdy navíc doplněný o karytidy¹⁰⁷ nebo hudební nástroje. Rámy se často opakují. To by mohlo poukazovat na skutečnost, že rám nebyl součástí ilustrace, a že každá část byla tištěna samostatně. Dřevořezy jsou umístovány v textu, což umožňovala stejná technika tisku z výšky. Nejbohatěji ilustrovaným oddílem je Zjevení Janovo. Zde tiskaři Lutherových ilustrovaných biblí, patrně s ohledem na množství ilustrací, opatřovali každou ilustraci po straně marginálií v podobě velkého písmene abecedy (antikva) a stejnou marginálií označovali také příslušnou část textu. Čtenář tak získává další pomůcku k ještě lepší orientaci a pochopení textu prostřednictvím ilustrací.

Biblické výjevy jsou zasazeny do renesanční architektury (tak si v starozákonním výjevu nelze například nepovšimnout nepatřičného obrysu kostelíka s křížkem). Rovněž tak oděv vyobrazených postav je stylu renesančního a neodpovídá biblické době. Zřetelná je snaha o dosažení perspektivy. Hlavní děj se odehrává vždy v popředí. Následně je čtenář vtažen do bájně krajiny a výjevů v pozadí. Autor

¹⁰⁶ *Kniha v proměnách staletí*, s. 148.

¹⁰⁷ Socha ženy, plnicí nosnou nebo jen dekorativní funkci sloupu v architektuře.

ilustrací se mnohdy beze zbytku snaží zaplnit jemu vyhrazený prostor davovými scénami, rozbouřeným mořem, dramatickými jevy na obloze apod. Některé motivy jsou použity opakovaně. Příkladem jsou Listy apoštola Pavla, kde každý z čtrnácti Listů je uveden jedním ze dvou motivů, které se střídavě opakují. Vzhledem k tomu, že ilustrace nejsou doplněny o popisky, určila jsem námět všech 147 ilustrací a vytvořila následující seznam vyobrazení.

SEZNAM VYOBRAZENÍ:

Starý zákon, kniha Proroků a Apocrypha

1^r Stvoření světa, 2^r Stvoření Adama, 2^v První hřích a vyhnání z ráje, 3^r Kain zabil Ábela, 4^v Noemova archa, 5^r Smlouva s Noemem, 9^r Lot a jeho dcery, 10^v Obětování Izáka, 13^v Jákobův žebřík, 15^r Jákobova služba, 16^v Jákobův zápas s Bohem, 18^v Josef hozen do studny, 19^v Josef a Potífarova žena, 20^v Faraónovy sny, 23^v Josef představuje otce Jákoba a bratry faraónovi, 25^r Jákobův pohřeb, 31^v Přejít přes moře, 32^v Egyptské rány, 36^r a) Model schrány b) Model svícnu, 36^v Model příbytku, 37^r Model příbytku, 37^v a) Model oltáře b) Model svatyně, 38^v Kněz Áron, 40^v Porušení smlouvy a Mojžíšův hněv, 54^r Ukamenování za rouhání, 62^v Zvědové přinášejí Mojžíšovi z Kanaánu velký hrozen, 64^r Ukamenování za znesvěcení dne odpočinku, 66^v Bronzový had, 89^v Přejít přes Jordán, 90^v Pád Jericha, 91^v Akánova krádež, 93^r Slunce se zastavilo v polovině nebes, 100^v Debořina píseň (Vítězství nad Síserou), 102^v Gedeónův boj, 104^r Abímelekovo dobytí Šekemu, 105^v Jiftáchův boj se Efrajimci u jordánských brodů, 106^v Samson holýma rukama roztrhl řvoucího lva, 107^r Samsonův boj proti Pelištejcům, 107^v Samson se vysvobozuje ze zajetí v Gáze, 106^r Samson podveden Pelištejkou Delílou, 106^v Samsonův triumf, 108^v Trestná výprava proti Benjamíncům, 112^v Porážka Israele, 113^r Boží schrána způsobuje pohromy v pelištejských městech, 115^r Pomazání Saula za krále, 118^r Pomazání Davida za krále, 121^r David a Goliáš, 122^r Saulovy nástrahy, 126^v David v Saulově táboře, 127^v Saulův konec, 131^v David a Bat-šeba, 135^v Abšalónova smrt, 141^v Šalamounův soud, 142^v Šalamounův chrám, 143^r Paláce krále Šalamouna, 143^z Chrátové vybavení, 144^r Chrátové vybavení, 146^r Návštěva královny ze Sáby, 146^v Šalamounovo bohatství, 151^r Eliášův zápas na Karmelu, 153^v Achabova smrt, 154^v Eliáš vstupuje v ohnivém voze na nebe, 155^v Vdova utiskovaná věřitelem našla pomoc u Eliši, 157^v Nečekané vítězství nad Aramejci, 159^r Smrt královny Jezábel, 163^r Pád severního Israele, 167^r Odvlečení do Babylóna, 202^v Král Achašveroš

pořádá okázalou hostinu a zapuzuje královnu Vašti, 204^f Ester před králem, 204^v Pocta Mordokajovi, 206^f Jóbovo utrpení, 217^v Žalmy – Král David zpívající žalmy za doprovodu harfy, 4^v Proroctví Izajáše, 26^f Povolání Jeremjáše, 42^f Jeremjáš v cisterně (vysvobozen Ebedmelekem), 52^v Ezechiel povolán za proroka (Vidění Hospodinovy slávy), 55^f Lid obdrží nové srdce a nového ducha, 63^v Nabúkadnesarův sen, 81^f V ohnivě peci, 83^f Vidění posledních věcí (Čtyři zvířata), 86^v Ozeáš a jeho proroctví, 90^v Jóel a jeho proroctví, 92^f Ámos a jeho proroctví, 95^f Abdijáš a jeho proroctví, 96^f Jonáš a jeho proroctví (vyvržení rybou na pevninu), 97^f Micheáš a jeho proroctví, 98^v Nahum a jeho proroctví, 100^v Abakuk a jeho proroctví, 102^f Sofonjáš a jeho proroctví, 103^v Ageus a jeho proroctví, 104^v Zacharjáš a jeho proroctví, 108^v Malachiáš a jeho proroctví, 113^v Judita odřezává hlavu Holofernovu, 122^v Tobijáš je oslepen (ptačím trusem, který spadne do jeho oka), 145^v 1. kniha Makabejská (povstání židovského kněze Matatiáše), 148^f Vojenské úspěchy Judy Makabejského, 158^f 2. kniha Makabejská.

Nový zákon:

3^f sv. Matouš, 17^f sv. Marek, 25^v sv. Lukáš, 40^f sv. Jan, 51^v sv. Lukáš, 67^v List apoštola Pavla Římanům, 74^v List apoštola Pavla Korintským, 85^f List apoštola Pavla Galatským, 89^v List apoštola Pavla Filipským, 93^f List apoštola Pavla Tesalonickým, 95^v List apoštola Pavla Timoteovi, 100^f První list Petrův, 103^f První list Janův, 112^v Jan na ostrově Patmos (Povolání Jana), 113^v Vidění Boží moci, 114^v Hrůzy šesti pečeti (C, D, E), 116^f Záchrana vyvolených (F), 117^f Sedmá pečeť a andělé s polnicemi (G), 118^f Hrůzy šesti polnic (H, I, K, L, M, N), 119^f Nové povolání k proroctví (O), 120^f Dva svědkové k výstraze světu (P), 121^v Poražený nepřítel (Q), 122^f Dravé šelmy vládnou zemí, 123^f Ohlášení soudu (S, [T]), 124^v Hrůzy sedmi nádob/Andělé vylévají hrůzy sedmi nádob (V), 125^f Soud nad nevěstkou, 125^v Pád Babylóna, 126^f Kristovo vítězství nad antikristem (Z), 126^v Spoutání satana a tisíciletá říše (AA), 127^f Konečné vítězství a soud (BB), 127^v Nové nebe a nová země (CC).

Vazba je tvořena hnědým, značně odřeným koženým pokryvem na prkénkových deskách, zdobeným slepotiskem členěným do rámové kompozice. Vnější rám pokrývá vegetativní váleček, prostřední rám je naplněn biblickými postavami a vnitřní bystami v medailonech mezi rozvilinami. Horní vložené pole nese název Biblia.

Zrcadlo přední a zadní desky je vyplněno plotnou s portréty reformátorů. Patrné jsou stopy po dvou sponách. V tisku se místy vyskytují drobné rukopisné poznámky, pravděpodobně některého z dřívějších majitelů tisku.

4.2 Misály

Misál je liturgická příručka, která obsahuje mešní formuláře,¹⁰⁸ které provází mši svatou v průběhu celého církevního roku.¹⁰⁹

Jazykem liturgických knih se stává od 3. století latina. Počátky misálů bývají datovány do 10. až 11. století, kdy vznikla praktická potřeba spojit dosud samostatně užívané liturgické knihy¹¹⁰ do jednoho celku. Tímto spojením vznikla jediná mešní kniha *Missale plenarium* (úplný misál), který se od 13. století stává zavedenou a všeobecně užívanou liturgickou knihou křesťanské církve.

Podoba misálu v následujících staletích nezůstávala stejná. V závislosti na potřebách jednotlivých provincií a diecézí byla do misálů zařazována řada různých regionálních obřadů a modliteb. Misál tak ztrácel svoji jednotnou podobu.

Snaha o návrat k jednotě nejen katolické církve, ale i obřadů, svátostí a bohoslužebných knih se stalo jedním z ústředních témat Tridentského koncilu (1545 – 1563). Zde byl misál podroben důkladné revizi a opravám. Nová obecně závazná forma, tzv. římský misál, byla dokončena v roce 1570 (*Missale romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum*, Roma). V témže roce bylo bulou *Quo primum* papeže Pia V. ustanoveno, že všechny provincie a diecéze se musí řídit výhradně touto verzí.¹¹¹ K dalším revizím a opravám mešních textů došlo za papeže Klementa VIII. (r. 1604) a Urbana VIII. (r. 1634). Tato podoba misálu v zásadě přetrvává dodnes.

¹⁰⁸ Výběr čtení, modliteb, zpěvů a církevních předpisů (rubrik).

¹⁰⁹ *Encyklopedie knihy*, s. 826.

¹¹⁰ Antifonář, evangelistář, epištolář, graduál, hymnář, lekcionář, ordinář, pasionál, sakramentář, sermonář, žaltář a graduál. [*Encyklopedie knihy*].

¹¹¹ Výjimka byla udělena pouze těm řeholním institucím a diecézím, jejichž mešní rítus trval nepřetržitě 200 let (týkalo se to např. benediktýnů) a byl tudíž s ohledem na dlouholetou tradici tolerován.

Misály byly uchovávány v sakristiích kostelů a ve zvláštních přihrádkách chráněny před poškozením. Současně se zapovídalo užívání roztrhaných a špinavých misálů při bohoslužbách. Staré tištěné misály byly častým používáním značně opotřebovány. Zachované výtisky tak náležejí k vzácnostem.

Misály patří k té skupině knih, ve kterých navzdory změnám, jež do typografie knihy vnesl knihtisk, stále ještě převládala tradice rukopisné knihy. Kromě červeno-červeného tisku uplatňovaného v celém rozsahu knihy, to byl dvousloupcový text, ligatury (zejména æ, &) a speciální značky (např. maltézké křížky).

Tisk misálů byl dozorován církví. Vnitřní a vnější úpravě misálů byla vždy věnována velká pozornost. Již v prvním období knihařství misály vynikaly provedením a výzdobou. Staré misály se řadí k nejkrásnějším a nejpečlivějším výtvorům knihařského umění.

Tisky mešních textů pro potřeby pražské a olomoucké diecéze pocházejí až do konce 17. století převážně ze zahraničních dílen. Důvodem byla nízká technická úroveň domácích dílen, malá zkušenost sazečů, tiskařů a korektorů a silný tlak cizích konkurenčních dílen. Zřejmě z tohoto důvodu se na naše území dostávaly misály i ze slavné Plantinovy tiskárny v Antverpách.

4.2.1 Tisk 2 – Misál (Antverpy, 1682), Sign.: ST 625

Jde o další impozantní svazek ze sbírky starých tisků regionálního muzea. Titulní strana je provedena dvoubarevným červeno-černým tiskem. Je orámována uzavřeným rámcem tvořeným čtyřmi jednoduchými černými dvojlinkami. Viněta ani signet nejsou na titulním listu přítomny. Zadní strana titulního listu je prázdná.

Jak již titul – MISSALE ROMANVM, EX DECRETO SANCROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITVTVM, PII V. PONT. MAX. IVSSV EDITVM, ET CLEMENTIS VIII. PRIMVM, NVNC DENVO VRBANI PAPAE OCTAVI AVCTORITATE RECOGNITVM. In quo MISSAE propriae de SANTIS ad longum positae sunt ad maiorem celebrantium commoditatem – napovídá, jedná se o obecně

závaznou verzi římského misálu, zrevidovanou papežem Piem V., vycházející z nařízení Tridentského koncilu, doplněná o další úpravy a revize papežů Klementa VIII. a Urbana VIII. Součástí jsou všechny nejnovější mešní formuláře od roku 1640 do roku 1712.

Na titulním listu se nachází v dolní části úplné impresum: ANTVERPIAE, EX OFFICINA PLANTINIANA BALTHASARIS MORETI. M.DC.LXXXII. Z impresum vyplývá, že misál je produktem slavné Plantinovy-Moretovy tiskárny, která působila v Antverpách v letech 1555 – 1876.¹¹² Zakladatelem podniku byl francouzský tiskař a nakladatel Christophe Plantin, který se usadil v Antverpách, kde v roce 1555 založil svoji tiskárnu.¹¹³ Jeho tiskařské umění bylo zřejmě mimořádné. Svědčí o tom přízeň samotného španělského krále Filipa II., který v roce 1570 tomuto nekatolickému (!) tiskaři udělil privilegium na tisk liturgik pro Španělsko a Nizozemí. Produkce Plantinovy tiskárny zahrnovala také ilustrovaný římský misál, který se v tiskárně dočkal řady dalších vydání.¹¹⁴

Po Plantinově smrti připadla tiskárna jeho zeti Janu Moretovi. Publikace však byly i nadále označovány tradičním: ex officina Plantiniana.¹¹⁵ Od roku 1610 tiskárnu provozovali synové Balthasar Moretus nejst. a Jan Moretus ml. V dalších generacích pak Balthasar Moretus st., Balthasar M. ml. a Balthasar M. nejml.¹¹⁶ Misál z roku 1682 byl vytištěn v době, kdy tiskárnu spravoval pravděpodobně Balthasar Moretus ml., který žil v letech 1646 – 1696. Problém v tomto případě přináší shoda křestních jmen otců a synů, na niž v impresech nebývá upozorňováno. V roce 1876 byla tiskárna prodána městu Antverpy, které zde roku 1877 instalovalo nejstarší světové muzeum knihtisku.¹¹⁷

Mezi titulem a impresem je umístěna mědirytinová ilustrace o velikosti 92 x 142 mm. Mědiryt není signován. Námětem je svatá hostie uložená v monstranci¹¹⁸ vydávající

¹¹² *Encyklopedie knihy*, s. 887.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 608

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Musée Plantin-Moretus.

¹¹⁸ Liturgická schránka s kruhovým otvorem a na podstavci, sloužící k uchování svaté hostie.

zář, která osvětluje anděly, kteří ji obklopují. Dva andělé (klečící v popředí) třímají v rukou kadidelnice.

Za titulním listem následují čtyři oslavné stati věnované papežům Piovi V., Klementu VIII., Urbanu VIII., kteří významně ovlivnili podobu misálu po Tridentuském koncilu a Innocenci XI., který v době vydání tisku zastával papežský úřad v Římě.¹¹⁹ Po nich následuje licence, schválení a nařízení nadřízené církevní autority v Antverpách¹²⁰ datované 27. ledna 1682 (*Licentia et approbation ordinarii, Ex registro decrevm sacrae ritvvm congregationis*) a privilegium španělského krále Filipa IV. ze dne 24. listopadu 1661 (*Svmma privilegii*), kterým se uděluje Balthasaru Moretovi povolení k tisku liturgik.

Předmluvy jsou orámovány stejnými rámci jako titulní strana, jsou tištěny červeno-černým tiskem, opatřeny signaturami (umístěny uprostřed dolního okraje mezi 2 linkami rámce) a stránkovými kustody (v pravém dolním rohu, mezi 2 linkami rámce), paginace v těchto částech není přítomna. Zrcadlo sazby je *per extensum*, písmo antikva a antikvová kurziva. V textu je uplatňována abeceda staré a klasické latiny, která místo písmen J a U užívá písmena I a V.

Po předmluvách následuje kapitola *De anno et eivs partibvs* (O roce a jeho částech). Za touto kapitolou jsou umístěny kalendáře velikonočních a pohyblivých svátků (*Tabvla paschalis antiqva reformata, Tabvla paschalis nova reformata, Tabella temporaria festorum mobilivm*). Od kapitoly *De anno et eivs partibvs* je zrcadlo sazby nově tvořeno dvěma sloupci, které odděluje jednoduchá černá dvojlinka.

Následují kapitoly *Rvbricae generales Missalis* obsahující obecně platné předpisy pro sloužení mše a *Praeparatio ad Missam pro oportvnitate sacerdotis facienda s přípravnými kněžskými modlitbami*. Od kapitoly *Praeparatio ad Missam* se přidávají živá záhlaví, která jsou umístěna uprostřed nahoře, mezi dvěma rámcovými linkami. Záhlaví jsou vytištěna červeným tiskem. Po vnějších stranách se objevují marginálie (odkazy na biblický text a kalendář) provedené černým tiskem.

¹¹⁹ Inocenc XI., Blahoslavený (1676 – 1689), známý jako papež chudých.

¹²⁰ Ioannes Ferdinandus Episcopus Antuerpiensis.

Misál pokračuje oddílem *Proprium Missarum de tempore*, který je opatřen (kromě signatur a kustodů) paginací v rozsahu 1 – 624 stran. Číslování je provedeno černým tiskem, arabskými číslicemi umístěnými ve vnějším horním rohu (mezi 2 linkami rámce). I v tomto tisku se číslování stran neobešlo bez chyb – na straně 262 je chybně vytištěno číslo 292 (záměna čísla 6 za 9 bývala v tiscích častou chybou). Tisk je červeno-černý. Rámce, marginálie a živá záhlaví, jsou přítomny ve stejné podobě jako v předchozím oddílu.

V ústřední části *Proprium Missarum de tempore* (obsahující církevní modlitby a formuláře pro neděle, všední dny a další svátky řazené od první neděle adventní do závěrečné 24. neděle svatodušní) se na stranách 285 – 297 nachází mešní kánon (*Canon Missae*). Jde o centrální a nejdůležitější část celého misálu. Obsahuje liturgické texty pronášené celebrujícím knězem při obřadu eucharistie. Jde o nejčastěji používaný oddíl v celém misálu. Z tohoto důvodu je text tištěn větším typem písma a po stranách jsou nalepeny záložky z kůže. Jak je již u misálů tradicí, tento kánonový text uvozuje (na levé straně apertury) obraz Ukřižovaného Krista (označovaný jako kánonový obraz). Vyobrazení Krista na kříži je doplněno o tzv. asistenční figury Panny Marie (vpravo) a sv. Jana (vlevo). Marie Magdalena (uprostřed) klečí u kříže a objímá jej. Pod křížem je lebka jako narážka na jméno místa (Golgota) i tvrzení, že pod ním se nachází hrob Adamův.¹²¹ Kompozici dotváří anděl, který do kalichu zachycuje krev prýstící z jedné z Kristových ran. V pozadí lze zahlédnout postavy Marie, matky Jakuba Menšího a Josefa, setníka s kopím (Longin) a obrysy města (Jeruzalém).

Pro výraznější odlišení důležitých částí textu, kapitol a odstavců jsou uplatňovány rubriky v podobě polovičního stylizovaného lístku. Rubrik bylo používáno i v době, kdy se text jasně začínal členit pomocí nadpisů kapitol, oddílů a větším stupněm písma.¹²² V tištěných misálech je zvýrazňovací úloha rubrik zvýšena využitím dvoubarevného tisku. Text tištěný černým tiskem zvýrazňuje červená rubrika, v částech vytištěných červeným tiskem jsou uplatňovány rubriky v podobě černého polovičního lístku.

¹²¹ *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*, heslo Kánonový obraz.

¹²² *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, s. 15.

Funkci rubrik plní v tištěných misálech také tzv. maltézké křížky.¹²³ Mají podobu řeckého (rovnoramenného) kříže s rozeklaným zakončením všech čtyř břevien.¹²⁴ Tištěné červeným tiskem se v textu se vyskytují tam, kde má celebrant žehnat křížem.

Jeden z nejsložitějších úkolů představovala pro tiskaře misálová notace. Noty a linky byly tištěny zvlášť. Nejprve byla tištěna linková soustava červeným tiskem a poté dotištěny noty černým tiskem. Tento postup vyžadoval mimořádnou zručnost tiskaře při vkládání archů papíru pod tiskařský lis.¹²⁵ Notová soustava je čtyřlinková a je tištěna červeným tiskem, zatímco noty černým tiskem. Noty mají podobu gotické notace, tj. čtvercových not. Na některých místech jsou noty celé postaveny na hrotu.

Výzdobu představují iniciály, které se v tisku vyskytují v několika formách. Největší iniciály zdobí začátek jednotlivých kapitol. Tato skupina iniciál je tvořena jednoduchým červeným písmenem (antikva) černě orámovaným. Iniciály o velikosti 7 řádků jsou umístěny v textu. Písmeno je zasazeno do čtvercového pozadí s figurální výzdobou provedenou černým tiskem, námět je obvykle biblický (např. Zvěstování, Narození Ježíše Krista, Poslední večeře Páně).

Kromě větších červeno-černých iniciál se objevují menší jednobarevné iniciály, tvořené jednoduchým bílým písmenem v čtvercovém vnějším poli, které vyplňuje figurální výzdoba s náboženskou tematikou (velikost iniciál 4 řádky, iniciály jsou umístěny v textu). Dále jsou v textu uplatňovány versálky, které uvozují jednotlivé odstavce. Versálky jsou tištěny černým i červeným tiskem.

Výzdoba je obohacena o viněty a celostránkové mědirytiny. Vinětami jsou ukončovány jednotlivé kapitoly oddílu *Proprium Missarum de tempore*. Celkový počet vinět je osm. Sedm vinět je tištěno černým tiskem, jedna červeným. Náměty jsou kříž nesený anděly, kartuš s křížem, hlava andělka s křídly v kartuši. Výjimku z náboženské symboliky představuje mísa s ovocem. Viněty se nacházejí na stranách 19, 283, 297, 333, 351, 400, 549 a 605. Šest vinět není signováno, viněta na s. 605 je

¹²³ Původně symbolem řádu maltézkých rytířů (řádu sv. Jana Křtitele Jeruzalémského).

¹²⁴ *Encyklopedie knihy*, s. 554.

¹²⁵ *Knihy, její vznik, vývoj a rozbor*, s. 124.

doplněna monogramem I. C I., a viněta na s. 333 monogramem E. Q.).¹²⁶ Má podobu kartuše se sedícím Kristem zahaleným v plášti a s trnovou korunou.

Těžiště výzdoby představuje osm celostránkových mědirytin o velikosti 225 x 172 mm. Mědirytina vždy uvozuje jednotlivé kapitoly, se kterými tematicky souzní. Námětem jsou tradiční misálové novozákonní motivy: 1. Narození Krista, 2. Klanění tří králů, 3. Kánonový obraz, 4. Zmrtvýchvstání Krista, 5. Seslání Ducha svatého, 6. Poslední večeře Páně, 7. Nanebevzetí Panny Marie, 8. Panna Marie prosí za lidstvo.

Mědirytiny jsou zahrnuty do paginace, ale nejsou očíslovány. Ani jedna z mědirytin není opatřena signaturou. Kdo je jejich autorem se tedy již zřejmě nikdy nedovíme, avšak celý kresebný cyklus pro *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum*, které bylo Plantinovou tiskárnou vydáno v Antverpách v roce 1613, vytvořil jeden z nejvýznamnějších ilustrátorů tiskárny, Peeter Pauwel Rubens (1577 – 1640). Tento slavný malíř usiloval o to, aby jeho obrazy, které tvořil především pro královské dvory a nejbohatší šlechtu, byly ještě známější pomocí reprodukcí svého díla.¹²⁷ Traduje se, že návrhy kreslil z přátelství jen o nedělích a svátcích, aby honoráře nenavyšovaly tiskárně finanční náklady.¹²⁸ Rubensovy předlohy pro Moretovu dílnu reprodukovali mědirytem Cornelis Galle st., Paul Pontius, Lucas Vorsterman st. a další rytci.¹²⁹

Závěr tvoří kapitoly *Missae Sanctorvm* a *Commvne Sanctorvm*, kde výzdoba ustupuje. Misál uzavírá index jmen svatých (*Index nominvm Sanctorvm hvivs Missalis*).

Vazba je tvořena dřevěnými deskami překrytými hnědou koženou usní. Výzdoba se nachází pouze na hřbetu (drobné vytlačované ornamenty) a nápis P. SCHNELL, THEOLOGIA MORALIS, OMUS I. Vazba je poškozená, zejména na hřbetu (odtržení horní části hřbetu). Vazba byla opatřena dvěma koženými řemínky s přezkami, z nichž je jen jeden dochovaný.

¹²⁶ Erasmus Quellinius.

¹²⁷ Marco, J.: *O grafice*. Praha 1981, s. 162.

¹²⁸ *Encyklopedie knihy*, s. 763.

¹²⁹ Tamtéž.

Počínaje 18. stoletím začínají být misály hojněji tištěny také domácími tiskárnami. Jedním z nich byl *Missale Novum Romanum-Moravicum ex decreto sacrosancti consilli Tridentini restitutum* vydaný v Brně v roce 1712 pro potřeby olomoucké diecéze.

4.2.2 Tisk 3 – Misál (Brno, 1712), Sign.: ST 626

Tisk obsahuje tištěný předtitul *MISSALE NOVISSIMUM ROMANUM*. Funkce předtitulu byla orientační a ochranná. Předtitul obsahuje pouze zkrácený název, který je následně dále rozveden na titulním listu – *MISSALE NOVUM ROMANUM-MORAVICUM EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITUTUM, PII V. PONT. MAX. JUSSU EDITUM. ET CLEMENTIS VIII. PRIMUM, NUNC DENUO URBANI PAPAE OCTAVI AUTHORITY RECOGNITUM. Missae propriae de Sanctis, ac Festis novissimis, A Summis Pontificibus ab Anno 1640. usque ad 1712. tum de praecepto, tum ad libitum celebrari concessae, omnes suis locis, pro celebrantium commoditate, ad longum extensae, & appositae sunt.*

Titul také tohoto misálu napovídá, že se jedná o obecně závaznou verzi římského misálu, zrevidovanou papežem Piem V., obsahující nařízení Tridentského koncilu a další úpravy papežů Klementa VIII. a Urbana VIII. Součástí jsou všechny nejnovější mešní formuláře od roku 1640 do roku 1712.

Titulní strana je provedena dvoubarevným červeno-černým tiskem. Jednotlivé složky nadpisu jsou diferencovány různými typy písma, část nadpisu je vysázena většími písmeny jako titul základní, doplnění figuruje jako podtitul. Titulní strana je orámována uzavřeným rámcem, který je tvořen čtyřmi jednoduchými černými dvojlínkami. Viněta ani signet nejsou na titulním listu přítomny. Zadní strana titulního listu je prázdná.

Na titulním listu se nachází v dolní části úplné impresum: *SUMPTIBUS JOANNIS GEORGII MUFFAT BIPLIOPOLAE. ANNO DOMINI M.DCC.XII.*, kterému předchází informace o privilegii: *PRO DIOECESI MORAVIAE Cum Speciali*

Privilegio Sac. Caes. Regiaeque Majestatis. OLOMUCII ET BRUNNAE. Toto impresum prozrazuje, že misál byl vytištěn nákladem (lat. sumptibus) Johanna Georga Muffata, nakladatele a knihkupce, který působil mezi lety 1711 a 1722 v Brně. Muffat obdržel roku 1710 privilegium na vydávání a moravsko-slezskou distribuci římského misálu.¹³⁰

Mezi titul a impresum je umístěna mědirytinová ilustrace o velikosti 92 x 139 mm. Námětem je svatá hostie uložená v monstranci vydávající zář, která osvětluje okolo klečící anděly, z nichž dva (v popředí) třímají v rukou kadidelnice. Pod levým dolním rohem lze zaznamenat signaturu Philipp Jacob Leidenhoffer, sculp:. Za jménem se skrývá augsburský mědirytec, který se specializoval na alegorické náměty a portrétní tvorbu.¹³¹

Za titulním listem následují tři oslavné stati (dedikace) na papeže (Pia V., Klementa VIII., Urbana VIII.). Záhloví první stati je zdobeno vlysem. Ústředním motivem vlysu je papežská tiára a pod ní dva zkřížené klíče. Dalším ozdobným prvkem je jednobarevná iniciála Q, tvořená jednoduchým bílým písmenem v čtvercovém vnějším poli, které vyplňuje postava papeže s tiárou a papežskou ferulou (hůl). Iniciála je umístěna v textu a její velikost je 9 řádků.

Poté následuje licence olomouckého arcibiskupství z 10. listopadu 1710 (Licentia ordinarii). Její záhloví je zdobeno rostlinným rozvilinovým vlysem. Iniciála A o velikosti 3 řádků má podobu jednoduchého bílého písmene umístěného v čtvercovém vnějším poli s motivem vázy s květinami.

Předmluvy jsou orámovány stejnými rámci jako titulní strana, jsou tištěny červeno-černým tiskem a jsou opatřeny signaturami (stránkové) a kustody (rovněž stránkové). Paginace v těchto částech není přítomna. Zrcadlo sazby je per extensum, písmo antikvové.

¹³⁰ Flodrová, M.: *Brněnští tiskaři v 17. a 18. století*. Brno 1970, s. 56-80.

¹³¹ *Encyklopedie knihy*, s. 522.

Norma, která přistupuje k signatuře v 18. století, je zde umístěna pod levým okrajem posledního řádku první a někdy ještě třetí stránky ve složce. Jde o kombinaci několika písmen, v tomto případě slovo z názvu knihy - Olom.

Po předmluvách následuje kapitola *De anno et ejus partibus* (O roce a jeho částech). Za touto kapitolou jsou umístěny kalendáře (*Tabula paschalis antiqua reformata*, *Tabula paschalis nova reformata* a *Tabella temporaria festorum mobilium*). Od předchozí části se liší zrcadlem sazby, které je nyní tvořeno dvěma sloupci, které odděluje jednoduchá černá dvojlinka.

Následují kapitoly *Rubricae generales Missalis* s obecně platnými předpisy pro sloužení mše, *De defectibus in celebratione Missarum occurrentibus* upozorňující na chybné postupy, a *Praeparatio ad Missam pro opportunitate sacerdotis facienda* s přípravnými kněžskými modlitbami. Od kapitoly *Rubricae generales Missalis* se přidávají živá záhlaví, která jsou umístěna uprostřed nahoře, mezi dvěma rámcovými linkami. Záhlaví jsou vytištěna červeným tiskem. Po vnějších stranách se objevují marginálie (číslování odstavců nebo odkazy na biblický text a kalendář) provedené černým tiskem.

Misál pokračuje oddílem *Proprium Missarum de tempore*, který je opatřen kromě signatur a kustodů, také paginací v rozsahu 1 – 680 stran. Číslování je provedeno černým tiskem, arabskými číslicemi umístěnými ve vnějším horním rohu (mezi 2 linkami rámce). Na straně 86 je chybně vytištěno číslo 96. Tisk je červeno-černý. Rámce, marginálie a živá záhlaví jsou přítomny ve stejné podobě jako v předchozím oddílu.

Díl *Ordo Missae* (mešní řád) s nejdůležitějšími mešními modlitbami začíná na straně 228. Jádro mešního řádu tvoří *Canon Missae* (mešní kánon), který se nachází na stranách 281 – 293. Kánonový obraz zobrazuje Krista na kříži. Kompozice je doplněna o asistenční figury Panny Marie (vpravo) a sv. Jana (vlevo). Marie Magdalena (uprostřed) klečí u kříže a objímá jej, zatímco anděl do kalichu zachycuje krev prýstící z jedné z Kristových ran. V pozadí se rýsují obrysy města. Také v tomto misálu je text mešního kánonu tištěn větším typem písma. Po stranách jsou nalepeny záložky z hnědé kůže.

Maltézské křížky jsou tištěny červeným tiskem a mají podobu řeckého (rovnoramenného) kříže s rozeklaným zakončením všech čtyř břev. Rubriky mají podobu černého polovičního lístku. Jednotlivé odstavce jsou dále zdůrazňovány versádkami o velikosti 2 – 3 řádky, které jsou tištěny jak černým, tak červeným tiskem.

Čtyřlínková soustava je vytištěna červeným tiskem, noty černým tiskem. Noty mají podobu gotické notace. Na některých místech jsou noty celé postaveny na hrotu.

Iniciály jsou tvořeny jednoduchým bílým písmenem (antikva) černě orámovaným. Písmeno je umístěno na čtvercovém pozadí s figurální výzdobou provedenou černým tiskem, námětem jsou převážně biblické výjevy. Velikost iniciál je 4 a 5 řádků a jsou umístěny v textu.

Vinětami jsou zakončovány jednotlivé kapitoly oddílu *Proprium Missarum de tempore*. Celkový počet vinět je deset, všechny jsou tištěny černým tiskem. Mají podobu emblému, který je obklopen rostlinnými rozvilinami. V emblému se střídají motivy s náboženskou symbolikou – pelikán krmící mláďata svou krví, Ježíš na kříži, Snímání z kříže, Hostie v monstranci, Ježíš jako dobrý pastýř, nápis AMDG.¹³² Viněty se nacházejí na stranách 19, 45, 279, 294, 317, 329, 347, 581, 396 a 653. Šest vinět není signováno, viněty na s. 279, 317, 329 a 396 jsou opatřeny monogramem I.M.

Ústřední výzdobu představuje jedenáct celostránkových mědirytin o velikosti 285 x 179 mm. Všechny jsou signované pod pravým dolním okrajem signaturou Philipp Iacob Leidenhoffer, sculp.:. Rytce je vytvořil přímo na objednávku knihkupce Muffata.¹³³ Mědirytiny jsou zahrnuty do paginace, ale nejsou číslovány.

Seznam vyobrazení:

1. Oltář s liturgickými předměty (nesign., nečísl.), 2. Zvěstování (s. 1), 3. Narození Ježíše Krista (s. 20), 4. Klanění tří králů (s. 46), 5. Kánonový obraz (s. 280), 6. Zmrtvýchvstání Krista (s. 295), 7. Nanebevstoupení Krista (s. 318), 8. Seslání

¹³² Ad maiorem Dei gloriam (K větší slávě Boží).

¹³³ *Encyklopedie knihy*, s. 522.

Ducha svatého (s. 330), 9. Poslední večeře Páně (s. 348), 10. Nanebevzetí Panny Marie (s. 582), 11. Panna Marie prosí za lidstvo (s. 654).

Závěr tvoří kapitola Proprium Missarum de Sanctis. Na konci misálu je umístěn index jmen svatých (Index nominum Sanctorum hujus Missalis), v jehož záhlaví se nachází vlys. Ústředním motivem je emblém s písmeny IHS¹³⁴ doplněnými o kříž a srdce s třemi hřeby. Emblém z obou stran pomocí stuh zvedají dva andělé.

Vazba je tvořena dřevěnými deskami překrytými černou koženou usní. Přední deska je zdobena zlaceným křížem. Na hřbetu se nachází štítek s nápisem MISSALE ROMANUM. Součástí vazby jsou dva kožené řemínky s přezkami (pouze jeden je dochovaný). Ořízka je červená.

¹³⁴ Iesus Hominum Salvator (Ježíš lidí Spasitel).

Závěr

„Slovo, jež se zdá němé na stránkách knih,[...] má tisíc hlasů mocnějších než trouby jerišské, pod jejichž zvukem se zřítily hradby města. Knihy, toť srdeční tlukot světa. Je v nich pravda i lež, tak jako v duších lidí; uchovají naši minulost pro časy budoucí a sny pouhého okamžiku budou v nich žít dál pro věčnost. Mocní, kteří se dopouštějí bezpráví, budou se knih bát a budou je zatracovat, možná i pálit. Ale knihy znovu povstanou z popela! Neboť v pomíjivosti, která je naším údělem, ony jediné jsou nesmrtelné!“

(Friedrich Feld: Mistr z Mohuče)¹³⁵

Bakalářská práce vznikala v pro mě nelehkém období, ve kterém jsem se musela smířit se ztrátou dvou velmi drahých osob, své maminky a její sestry. V této době mi několikrát vytanul na mysl tento výrok. Ať už se jedná či nejedná o slova pronesená Johannem Gutenbergem krátce před jeho smrtí, jejich obsah připomíná nemilosrdnou pravdu o pomíjivosti lidského života.

Během přípravy této práce jsem strávila hodiny nad knihami, které byly vytvořeny před více než třemi sty lety. O jejich původcích dnes již mnoho nevíme. Nejtrvalejším svědectvím o jejich existenci tak zůstávají právě jejich knihy.

Tato bakalářská práce si kladla za cíl přispět k lepšímu poznání starých tisků, které se nacházejí ve sbírkách Regionálního muzea ve Žďáru nad Sázavou. S laskavým svolením pracovníků muzea mi bylo umožněno vybrané tisky detailně prozkoumat. O každém ze zkoumaných tisků byla pořízena podrobná fotografická dokumentace a písemný záznam. Zjištěné údaje jsem poté konfrontovala s odbornou literaturou.

Výsledkem je zpracovaný katalog biblí a misálů ze sbírky starých tisků. Katalog byl vypracován na základě pravidel katalogizace starých tisků. Tři tisky byly vybrány k podrobnější analýze. Popis těchto tří tisků je zasazen do dobového kontextu a doplněn informacemi o jejich původu a tvůrcích.

Výzkum v této oblasti nelze považovat za uzavřený. Další badatelská činnost by mohla směřovat k prozkoumání a popsání dalších starých tisků z muzejní sbírky.

¹³⁵ Feld, F.: *Mistr z Mohuče*. Praha 1972, s. 208.

Případná digitalizace by umožnila nejen zpřístupnit alespoň nejstarší a nejvzácnější z těchto tisků širší veřejnosti, ale současně by přispěla k jejich zachování i pro další generace.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Antonín, L. – Kučerová, J. – Makovcová, K. a kol.: *Národní muzeum Praha*. Praha 1999.
- Bártl, S. – Kostelecký, J.: *Ďáblova bible*. Praha 1993.
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Český ekumenický překlad. Praha 1985.
- Bohatcová, M.: *Knihy v proměnách staletí*. Praha 1990.
- Brodský, P.: *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*. Praha 2000.
- Coffin, J. – Stacey, R.: *Western Civilizations*. New York 2008.
- Fabiánová, J.: *Příběh české tištěné bible (sepsaný a vytištěný podle starých tisků uložených v Muzeu regionu Valašsko ve Valašském Meziříčí a ve Vsetíně)*. Zlín 2007.
- Feld, F.: *Mistr z Mohuče*. Praha 1972.
- Fingernagel, A. – Gastgeber, Ch.: *Nejkrásnější bible středověku*. Praha 2009.
- Flodrová, M.: *Brněnští tiskaři v 17. a 18. století*. Brno 1970.
- Hejnová, M.: *Historické fondy Národní knihovny ČR*. Praha 2007.
- Hlaváček, I.: *Úvod do latinské kodikologie*. Praha 1994.
- Horák, F.: *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha 1948.
- Horák, F.: *O popisu starých tisků*. Praha 1947.
- Horák, F. – Wižďálková, B. – Urbánková, E.: *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*. Praha 1971.
- Hugo, V.: *Chrám Matky boží v Paříži*. Ostrava 1994.
- Kneidl, P.: *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Praha 1989.
- Lifka, B.: *Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou*. Brno 1964.
- Lopaur, M. – Bejblová, T. – Foberová, L.: *Knihovna včera a dnes*. Žďár n. S. 2006.
- Marco, J.: *O grafice*. Praha 1981.
- Muzika, F.: *Krásné písmo ve vývoji latinky I. – II.* Praha 1963.

Novotný, A.: *Biblický slovník*. Praha 1992.

Parkerová, V.: *Dětská ilustrovaná Bible. Nejznámější příběhy Starého a Nového zákona*. Praha 2006.

Plichta, A.: *Kláster na hranicích. Kulturně historický obraz cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou.*, Kostelní Vydří 1995.

Rogerson, J.: *Svět Bible*. Praha 1996.

Royt, J.: *Slovník biblické ikonografie*. Praha 2006.

Rulíšek, H.: *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. Hluboká nad Vltavou 2005.

Tobolka, Z.: *Kniha, její vznik, vývoj a rozbor*. Praha 1949.

Voit, P.: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*. Praha 2006.

Internetové zdroje

Bad'urová, A.: *Historické knižní fondy v České republice a současný stav jejich knihovnického zpracování*. In: Knihovnický zpravodaj Vysočina [online], [cit. 2015-07-23], Dostupné z: <http://kzv.kkvysociny.cz/archiv.aspx?id=207&key>.

BSB Bayerische Staatsbibliothek [online], [cit. 2016-04-24], Dostupné z: <http://www.digitale-sammlungen.de>.

Biblia Das ist die gantze Heylige Schrift, Teutsch; sampt einem Register und schönen Figuren (= Holzschnitten von Virgil Solis), Frankfurt a.M., 1560, Signatur: Rar. 359 [online], [cit. 2016-04-24], Dostupné z: <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/?c=viewer&bandnummer=bsb00084762&pimage=00001&v=100&einzelsegmentsuche=&mehrsegmentsuche=&l=de>.

Hans Lufft [online], [cit. 2016-04-23], Dostupné z: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Hans_Lufft.

Knihopis Digital Database [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z: <http://db.knihopis.org>.

Manuscriptorium (Digital Library of Written Cultural Heritage) [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com>.

Mikule, S. – Lopaur, M.: *Stručné dějiny muzea a Tvrze*. In: Regionální muzeum Žďár nad Sázavou [online], [cit. 2016-06-23], Dostupné z: <http://www.muzeumzdar.cz/muzeum-a-historie/strucne-dejiny-muzea-a-tvrze>.

Moravská zemská knihovna v Brně [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z:
<http://www.mzk.cz/katalogy-databáze>.

Národní knihovna České republiky [online], [cit. 2014-03-05], Dostupné z:
<http://www.nkp.cz/katalogy-a-db>.

Norman, J. & co., Inc. *Niccolò Perotti Makes the First Call for Press Censorship (1471)*. In: Jeremy Norman's History of Information [online], [cit. 2015-06-23], Dostupné z: <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=2928>.

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH

1. Tiskařská dílna, expozice Muzeum knihy ve Žďáru nad Sázavou
2. Tisková písma uplatňovaná ve starých tiscích: a) švabach, b) fraktura, c) antikva
3. Ukázka titulní strany s renesanční bordurou
4. Ukázka titulní strany tištěné černo-červeným tiskem a frontispisu na protější straně
5. Ukázka ilustrace technikou dřevořezu – Jákobův pohřeb (Gen. 50:13)
6. Ukázka ilustrace technikou mědirytu – Narození Ježíše Krista (Misál, 1682, nesign., pravděpodobný autor návrhu Peeter Pauwel Rubens)
7. Ukázka ilustrace technikou mědirytu – Narození Ježíše Krista (Misál, 1712, sign., autor Philipp Iacob Leidenhoffer)
8. Ukázka ilustrace technikou mědirytu – Narození Ježíše Krista (Misál, 1740, sign., autor Ignác Zeidler)
9. Ukázka vlysu, iniciály a rámců
10. Ukázka viněty – kalich s květinami – vyplňující prázdný prostor na konci kapitoly
11. Ukázka kánonového obrazu
12. Ukázka gotické misálové notace a maltézských křížků
13. Regionální muzeum Žďár nad Sázavou

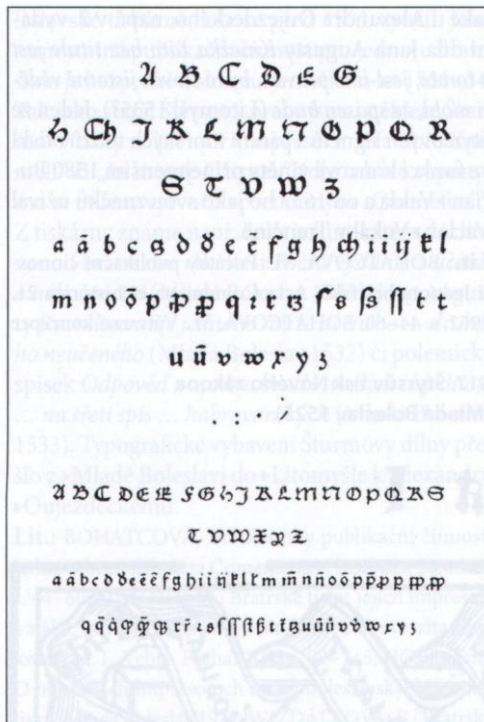
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

1. Tiskařská dílna, expozice Muzeum knihy ve Žďáru nad Sázavou¹

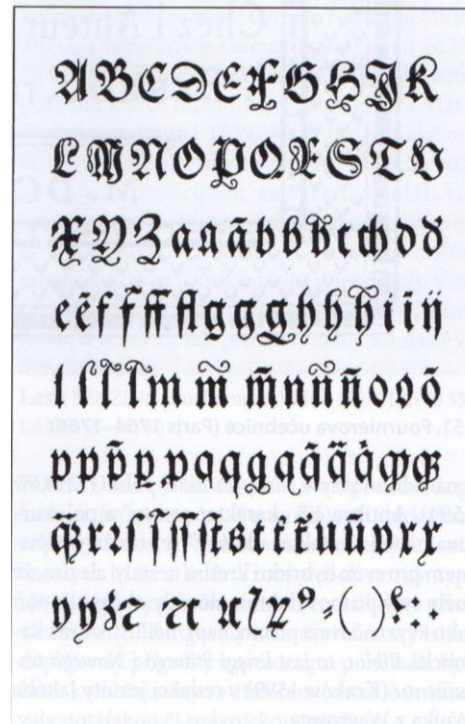

¹ Antonín, L. – Kučerová, J. – Makovcová, K. a kol.: *Národní muzeum Praha*. Praha 1999, s. 85.

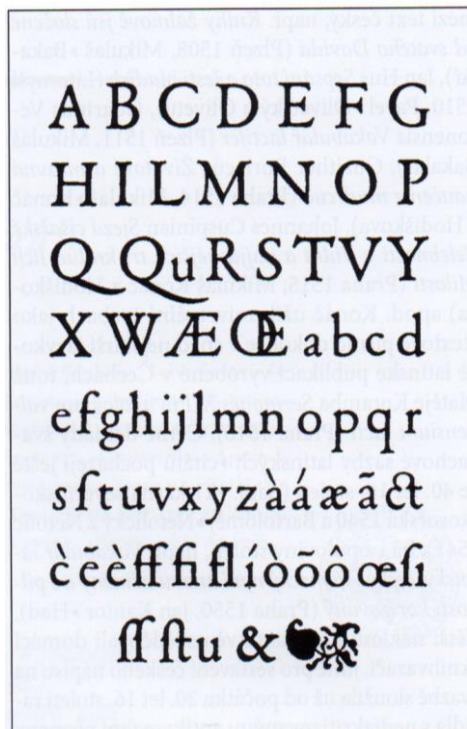
2. Tisková písma uplatňovaná ve starých tiscích: a) švabach, b) fraktura, c) antikva²

a)

b)

c)

² Encyklopedie knihy, s. 870, 274, 57.

3. Ukázka titulní strany s renesanční bordurou³

³ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sběrka starých tisků, sign. ST 623.

4. Ukázka titulní strany tištěné černo-červeným tiskem a frontispisu na protější straně⁴

⁴ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sběrka starých tisků, sign. ST 743.

5. Ukázka ilustrace technikou dřevořezu – Jákobův pohřeb (Gen. 50:13)⁵

⁵ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sbírka starých tisků, sign. ST 623, s. 25¹.

6. Ukázka ilustrace technikou mědirytu – Narození Ježíše Krista (Misál, 1682, nesign., pravděpodobný autor návrhu Peeter Pauwel Rubens)⁶

⁶ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sběrka starých tisků, sign. ST 625, s. 20.

7. Ukázka ilustrace technikou mědirytu – Narození Ježíše Krista (Misál, 1712, sign., autor Philipp Jacob Leidenhoffer)⁷

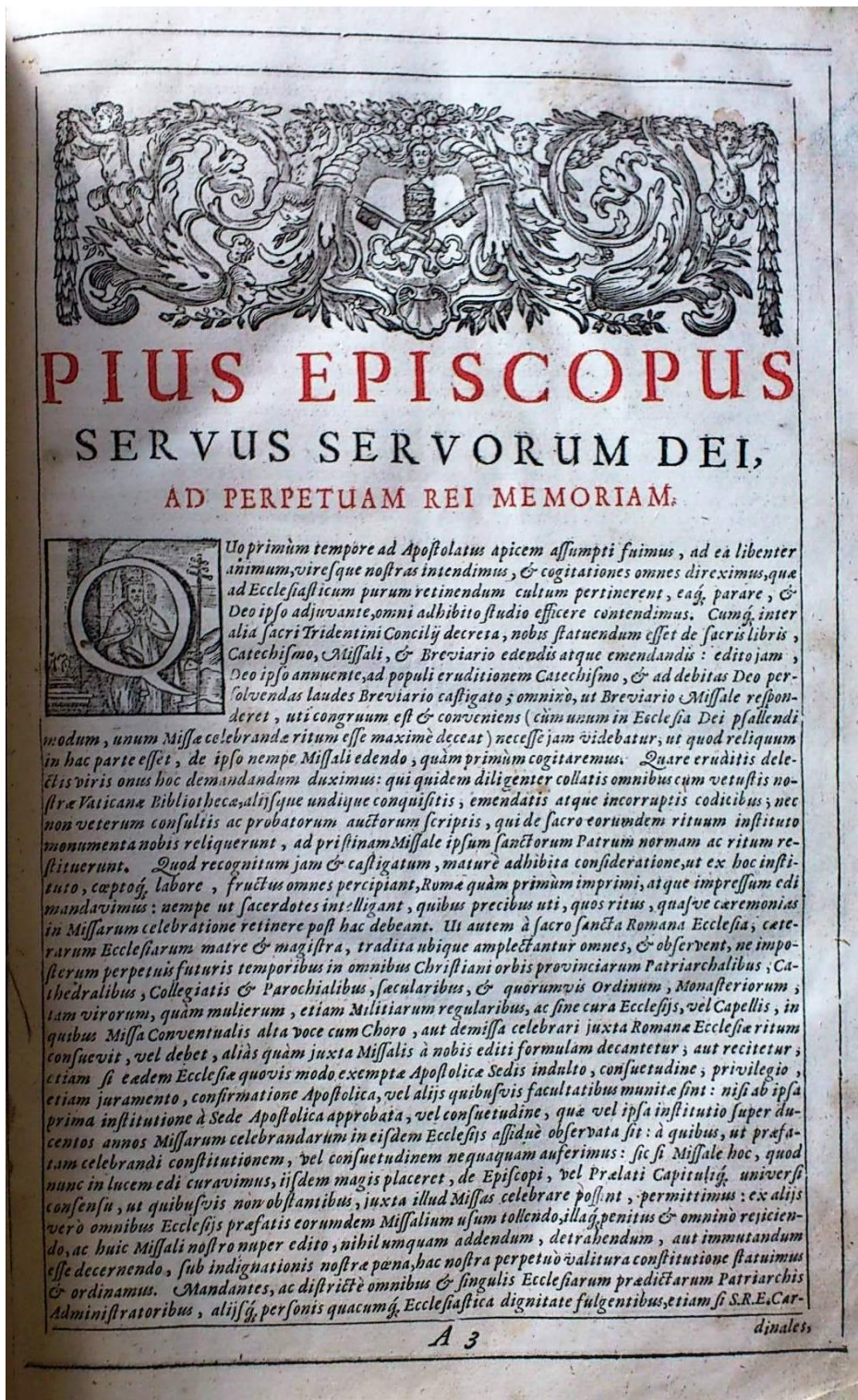
⁷ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sběrka starých tisků, sign. ST 626, s. 20.

8. Ukázka ilustrace technikou mědirytu – Narození Ježíše Krista (Misál, 1740, sign., autor Ignác Zeidler)⁸

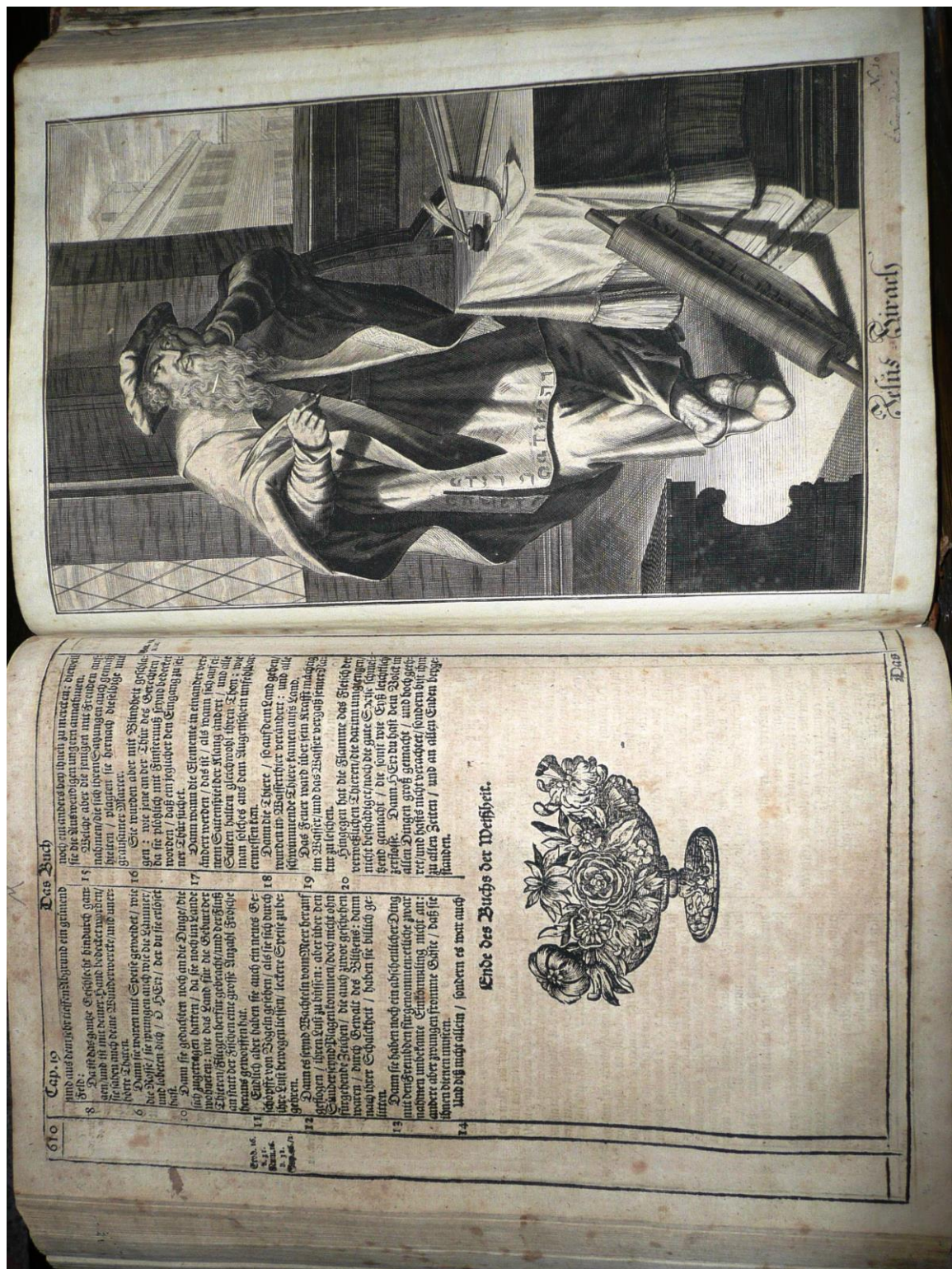
⁸ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sběrka starých tisků, sign. ST 742, s. 16.

9. Ukázka vlysu, iniciály a rámcu⁹

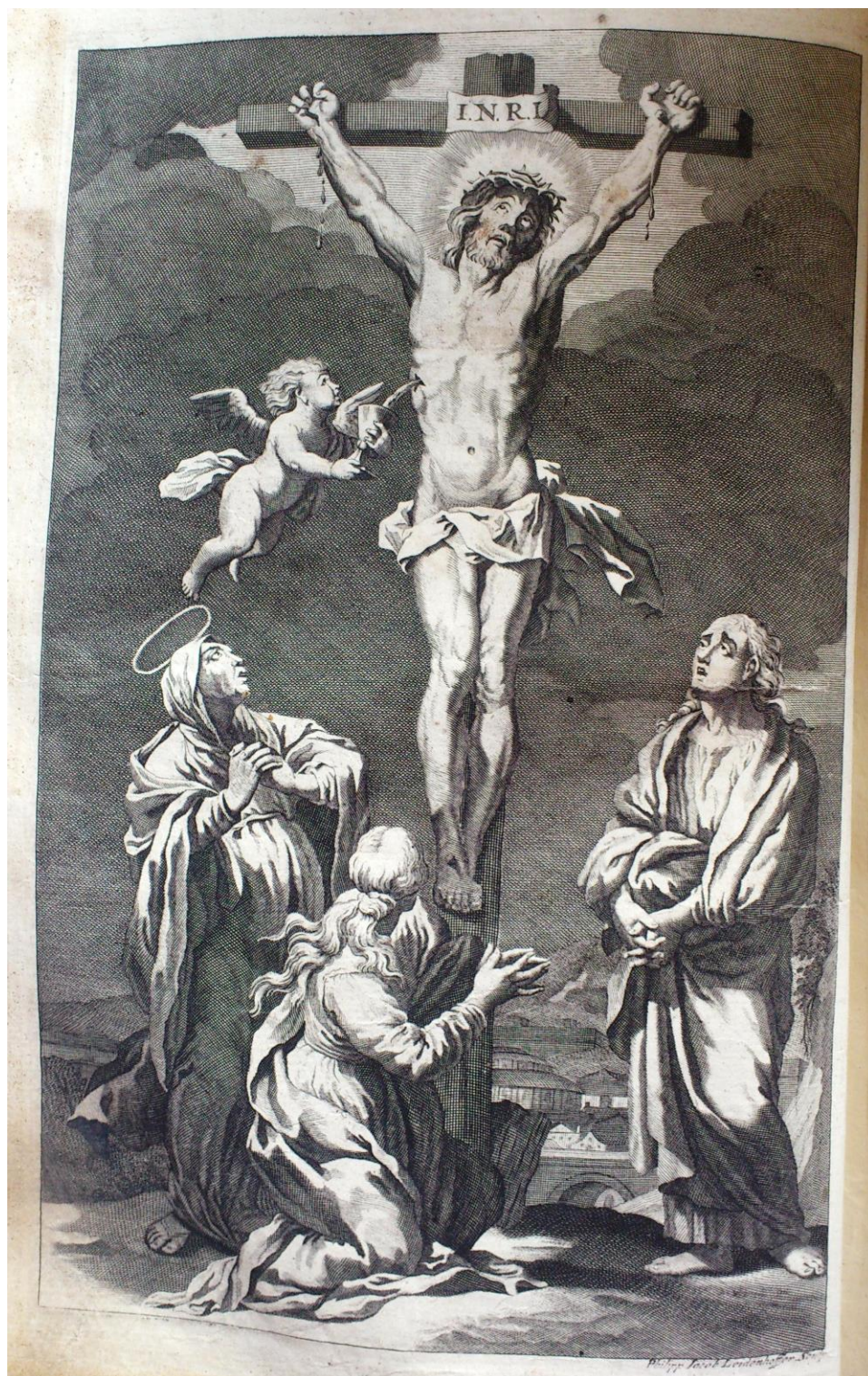
⁹ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sbírka starých tisků, sign. ST 626.

10. Ukázka viněty – kalich s květinami – vyplňující prázdný prostor na konci kapitoly¹⁰

¹⁰ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sbirka starých tisků, sign. ST 743, s. 610.

11. Ukázka kánonového obrazu¹¹

¹¹ Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sbirka starých tisků, sign. ST 626, s. 280.

12. Ukázka gotické misálové notace a maltézských křížků¹²

Canon Missæ. 289

Calicis, dicens : Per ip-
 sum, & cum ip-
 so, & in
 ip-
 so, bis signat inter Ca-
 licem & pectus, est tibi Deo
 Patri
 omnipotenti, in vni-
 tate Spíritus
 sancti, Ele-
 uans parum Calicem cum
 Hostia, dicit : omnis honor
 & glória. Reponit Hostiam,
 cooperit Calicem, genufle-
 ctit, surgit & dicit :

Pater noster, qui es
 in cælis : Sancti fi-
 cetur
 nomen tuum : Adué-
 niat regnum tuum : Fiat
 volúntas tua, sicut in
 cælo, & in terra. Pa-
 nem nostrum quotidi-
 num da nobis hodie : Et
 dimitte nobis débita no-

Per ómnia sæcula sæ-
 culórum. **R.** Amen.

Jungit manus.

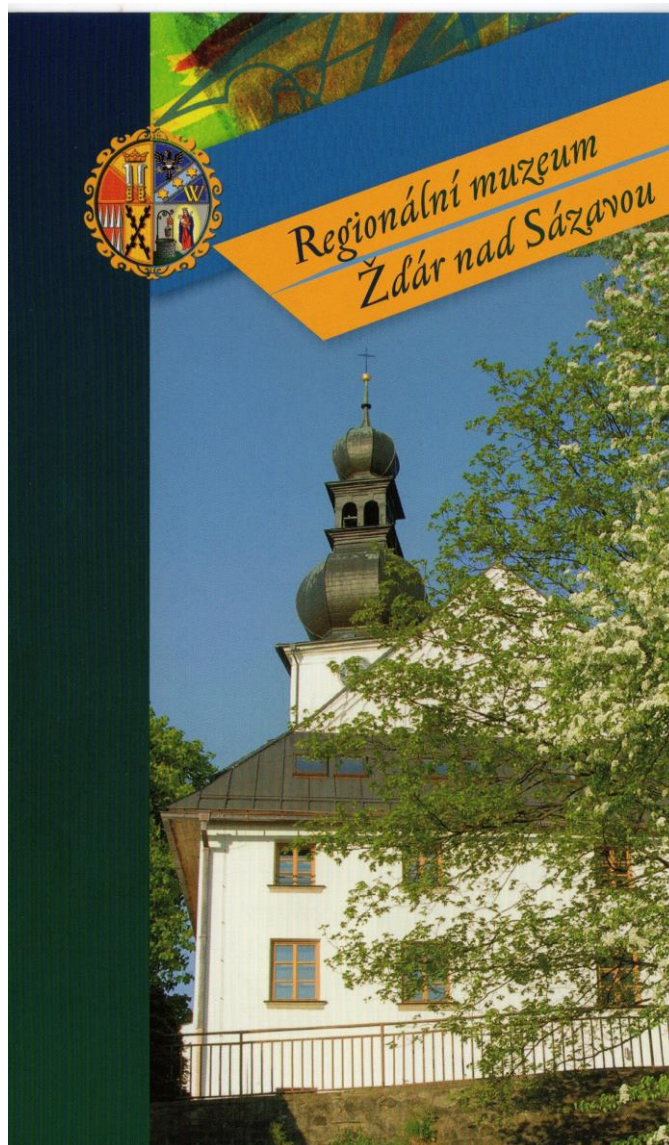
Óremus. Præceptis salutá-
 ribus móni ti, & di uí na.
 in sti tu ti ó ne formá ti au-
 dēmus dicere.

Extendit manus.

B^b Gra.

¹² Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, Sbirka starých tisků, sign. ST 625, s. 289.

13. Regionální muzeum Žďár nad Sázavou¹³

¹³ *Regionální muzeum Žďár nad Sázavou, propagační leták. Žďár nad Sázavou 2013.*